

Aleksander Videčnik

**Kmečko delavstvo
v Gornji Savinjski dolini
med prvo in drugo
svetovno vojno**

Aleksander Videčnik

**Kmečko delavstvo
v Gornji Savinjski dolini
med prvo in drugo
svetovno vojno**

Mozirje 1986

Kazalo

3	Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini
5	Pogled nazaj
11	Splošno gospodarsko stanje na vasi
14	Kmečki posli in dninarji
21	Gospodarski posli
24	Plačilo
26	Pravni položaj kmečkega delavstva
29	Pričevanja
53	Sklepno razmišljanje

Za Občinski sindikalni svet Mozirje Ivan Purnat. Lektor Tone Gošnik. Naklada 3000 izvodov. Po mnenju sekretariata za informacije IS SRS številka 23 — 85 je ta publikacija oproščena temeljnega prometnega davka na promet proizvodov. Grafična priprava DIC, tozd Grafika Novo mesto, tisk Tiskarna Novo mesto

Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini

Odnosi, ki so vladali na vasi s posebnim poudarkom na ljudi, ki so si služili kruh z delom na kmetijah, so še precej neosvetljeni. Posebno današnji čas, ko želimo odgrniti tenčico pozabe s prenekaterih dogajanj v naši preteklosti, je potrebno spregovoriti tudi o razmerah, v katerih so živeli in delali v času stare Jugoslavije kmečki delavci v naši dolini. Res je, da je marsikaj tega povedanega v raznih črticah, spominih in morda še v drugih zapisih, vendar pa smatramo, da je potrebno opisati nastanek kmečkega proletariata vseh vrst, da je nujno predočiti sedanjim rodovom žalostno podobo časa, v katerem je tako brezpravno živelo veliko ljudi, ki so imeli pač to smolo, da so se rodili v številni kmečki družini ali pa, da so bili otroci kočarjev.

Potrebno je tako opisovanje tudi zaradi socialnih krivic, ki so spremljale trdo življenje kočarjev, dninarjev, hlapcev, dekel, pastirjev in sploh kmečkih poslov. Skoraj neverjetno je danes slišati trditev, da nekdo na stara leta ni imel kje pod streho umreti, da so ljudje še v drugi polovici dvajsetega stoletja do kraja izkoriščali soljudi, da so velike skupine ljudi živele v razmerah, ki niso v današnjih časih sploh pojmljive. Država vse do njenega propada leta 1941 ni z zakonom zaščitila kmečkega proletariata. Za nekako pravno osnovo odnosov med delodajalci in delojemalci je uveljavljala poselski red, ki ga je prevzela od stare Avstrije, ta pa ga je uzakonila že sredi preteklega stoletja.

Kmečki delavci niso nikdar imeli svoje stanovske organizacije, ki bi se za njihovo boljše življenje borila, nikoli niso bili organizirani, da bi se strnjeno bojevali proti krivicam, ki so jih prenašali že stoletja. Zakon ponudbe in povpraševanja na trgu delovne sile je bil edino merilo za odmerjanje dohodkov in življenjskih razmer kmečkih delavcev. Če so drugi posli, kot sobarice, kuharice in služkinje v večjih središčih proti koncu tridesetih let že imeli svojo organizacijo, Poselsko zvezo,¹ česa podobnega kmečki delavci nikoli niso imeli.

V naši dolini so bile razmere za delodajalce tudi v času, ki ga opisujemo, dokaj ugodne, saj je bilo veliko ljudi brez dela, neugodne pa za delavce, ki so morali zato prevzemati delo pod težkimi pogoji; sem spadata predvsem slabo plačilo in dolg delovni dan. K temu je treba dodati še dejstvo, da je vsako delo, razen poslov pri kmečki hiši, bilo le sezonsko. Tako delavec že zaradi omejenega števila delovnih dni nikoli ni dovolj zaslužil za dostojno življenje.

Socialno razlikovanje je bilo tedaj občutiti na vsak korak in nekdo, ki je želel s pridnimi rokami poskrbeti za sebe in morda za družino, je marsikdaj obupal nad težavami, s katerimi se je moral soočati, te pa zvenijo v današnjih časih domala neverjetno. Kočar je bil že vnaprej obsojen na siromaka, tako tudi hlapec, dekla, dninar in še kdo. Seveda so takim razmeram v veliki meri botrovala navade, ki so izvirale iz časov trškega življenja in prevlade trdnih kmetov.

Ob teh kratkih uvodnih razglabljanjih lahko trdimo, da je bilo kmečko delavstvo v časih, ko so se delavci v tovarnah že organizirano borili za svojo pravico, povsem prepuščeno na milost in nemilost delodajalcem. To pa je imelo daljnosežne posledice za način življenja na vasi oziroma kmečkih delavcev, saj si ti zlahka niso mogli zagotoviti pogojev za lastno družino kot samoumevno življenjsko potrebo. To potrjujejo tudi podatki iz tistih časov, ki dokazujejo, da je le polovica kmečkih poslov bila poročenih. Kakšen je torej bil življenjski cilj teh ljudi? Mislimo, da le preživetje.

Koča pri Pečovski Franci v Robanovem kotu 24

Pogled nazaj

Poseljeno območje naše doline je bilo v 12. stoletju sorazmerno majhno. Ocenjujejo, da je tod živel vsega kakih 600 ljudi.² V glavnem so poseljevali že od prej kultivirano zemljo. Med 12. in 15. stoletjem se je širila kolonizacija v hribovske oziroma višinske predele. Če je bilo v 12. stoletju le kakih 150 kmetij, jih ocenjujejo v 15. stoletju že 745, kar je razvidno iz urbarja gosposčine v Gornjem gradu leta 1426.³ Tedaj se pojavijo takoiimenovane »švaige« (swaige), kar bi pomenilo planinsko kmetijo, res pa je, da jih po letu 1500 vse manj omenjajo.⁴

Odnosi med kmeti in gosposko so se v naši dolini razvijali v marsičem drugače kot drugje. Temu je verjetno vzrok, ker gosposka v Gornjem gradu ni imela pridvornega gospodarstva in je tako potreba po obsežni osebni tlaki odpadla. Zato so posestva dajali v zakup. Tako je v času izdelave urbarja iz leta 1426 bilo običajno, da so poznali časovno omejen in dedni zakup. Razmerje med prvim in drugim je bilo 11 odst. in 89 odst. Večina posestev je bila v dednem zakupu.⁵ To je dejansko že prvo razlikovanje v socialnem pogledu, saj je pomenil deden zakup veliko gospodarsko prednost pred občasnim oziroma časovno omejenim zakupom. Zakupnino so v glavnem plačevali v denarju.

V začetku 19. stoletja je večina posestev prešla v last kmetov. Pojavi se delitev nekdanj čvrsto stoječih »hub« (kmetij). Vse večje število prebivalstva je zahtevalo življenjske pogoje na kmetiji, zato so jih delili v polovično, tretjinsko in četrtinsko kmetijo.⁶ Ta pojav je bil neposredno posledica dolgo pred njim uveljavljenega »obdelovanja v tovarišiji«. To je pomenilo neke vrste kolektivno delo v okviru družine oziroma sorodstva.⁷

Vse bolj so se morali kmečki prebivalci ozirati za zaslužki iz drugih virov, saj je vsled številčnih družin primanjkovalo zemlje. Zato so segali po raznih opravilih, ki niso bila izrazito kmetijska, bolj so sodila v zvrst obrti. Veliko so tkali, pridelovali predivo, usnjarili za lastne potrebe, pa tudi najemali so razne naprave kot žage, mline in podobno. Znano je, da si je tudi tu gosposka zagotovila vladujoči položaj. Gradnja manjših gospodarskih enot je bila izključno njena pravica, saj je potem z zakupnino pridobivala dohodek.⁸

Od kolonizacije naprej so naselja v glavnem ostala vse do danes. Precej stalno je ostalo tudi število »gruntarjev« na vasi, ti predstavljajo

najstarejše posestnike. Zaradi naraščajočega števila kmečkega prebivalstva pa nastaja vse več koč (kajž, bajt), kjer živijo kočarji.⁹

Kajžarstvo (kočarstvo) se je začelo razvijati že v 15. stoletju, ko so se razmere na kmetih nekoliko zaostrole. Pričelo se je razlikovanje po gospodarski moči. V takšnih razmerah so kmečki ljudje brez lastne zemlje prodajali svojo delovno moč tistemu, ki jo je lahko plačal. Tako je nastajal dejansko najnižji socialni sloj na vasi — kočarji.¹⁰ Mlajša kolonizacija pa je sploh dala močan delež pri porastu kočarstva. Ljudje brez zemlje so se največkrat naseljevali ob naseljih v strnjenih skupinah koč, svet, na katerem so skromne stavbe stale, pa je bil pogosto last soseske (srenje).¹¹

Del kočarjev so predstavljali ljudje, ki so morali s kmetij zaradi pomanjkanja življenjskih možnosti, del pa je bil tako imenovanih »gostačev«, ki so prihajali od drugod in so se naselili v krajih, ki so jim lahko nudili delo. Ukvarjali so se z obrtjo, z dninarstvom ali s tovarništvom. Mnogi izmed njih so tako dobili ime po dejavnosti, ki so jo opravljali.¹²

Take domače obrtnike so preganjali tudi celi. Posebno v strnjenih naseljih so se obrtniki pritoževali nad »šušmarji«, ki da jim jemljejo delo in kruh s tem, ko hodijo po domačijah oddaljenih naselij in opravljajo razna rokodelska opravila. Tako se je za tovrstno dejavnost udomačil izraz »štira«, v Sloveniji poznan tudi kot »štera«. Nekateri razlagajo izvor te besede iz nemščine Störer, kar bi pomenilo motivec. Prav lahko je tako, saj so takšni domači obrtniki dejansko »motili« posle uradno priznanih mojstrov rokodelcev.

V času vladavine Jožefa II. so si oblasti prizadevale izboljšati položaj kmetijstva s tem, da bi zemlja v zakupu postala last tistega, ki jo obdeluje. Posestva naj bi odprodali kmetu, ki je že doslej obdeloval zakupljeno zemljo. Posebno pomembno je bilo hotenje vlade, da bi soseske, ki so dotlej koristile določenim premožnejšim prebivalcem, porazdelili, saj so prav na teh zemljiščih največkrat gradile koče družine, ki so živele od dela svojih rok.¹³ Seveda pa je treba takoj povedati, da so posestniki takih sosesk privolili v gradnjo koč na teh površinah le zaradi potreb po ceneni delovni sili, ne pa iz človeškega razumevanja za stiske ljudi brez premoženja.

Tako je več kot razumljivo, da so predstavljali kočarji tisto plast prebivalstva, ki je bila nestalna, saj ni bila vezana na premoženje (zemljo), ker ga ni imela. Preseljevali so se po potrebi, odvisno od gospodarskih razmer, skratka od ponujenega zaslužka v nekem kraju. Veliko manj so bili navezani na zemljo kot gruntarji, zato jih po pravici štejemo med proletarce, se pravi, da predstavljajo kmečki proletariat.¹⁴ To bi ustrezalo tudi vsebinskemu pomenu besede »proletarec«, ki

pomeni razred mezdnih delavcev, ki prodaja svojo delovno silo lastnikom proizvodnih sredstev. V starem Rimu so imenovali pripadnike najnižjega družbenega sloja »proletarius.«¹⁵

Morda bi kazalo še omeniti, da najdemo razmeroma zgodaj v starih urbarjih vpis »hiša« (haws), kar pomeni samostojno enoto brez posesti zemlje, morda le z malo vrta. To je opaziti predvsem v strnjenih naseljih kot so Gornji grad, Ljubno in Rečica. Te enote bi lahko dejansko primerjali s kočo, saj so najemniki za uporabo plačevali gosposki najemnino.¹⁶

Kočarji kot družbeni razred niso bili v ničemer zaščiteni s predpisi, zato so jih seveda vsevprek zlorabljali. Šele proti koncu 19. stoletja je mogoče zaslediti, da se ta sloj prebuja, se odločno povezuje ter zopertavlja vsesplošnemu razlikovanju v pravicah in družbenemu položaju.

Zanimiv je primer Ljubnega. V Petrovem privilegiju (1565 — Peter in Gašper sta bila opata benediktinskega samostana v Gornjem gradu, torej predstavnika zemljiške gosposke) in pozneje v potrdilih Gašperjevih privilegijev že najdemo izraz Bürger, kar pomeni slovensko tržan. Navaja se tudi soseska (Gemain), dalje gostač (inwoner), medtem ko se pojavi novo izrazoslovje za družbene sloje konec 18. stoletja, ko najdemo v listinah posestnika trškega posestva (»Besitzer bürgerlichen Realität) in tudi že besedo kočar (keuschler), ki seveda ni koristnik soseske.¹⁷

Kakšno je bilo številčno razmerje med tržani in kočarji na Ljubnem, je razvidno iz volilnih zapisnikov, ki dokazujejo, da je v določenih obdobjih na Ljubnem bilo več kočarjev kot tržanov, kar bi lahko utemeljevali z rastočo lesno predelavo, ki je dala kruha številnim ljudem. Pa tudi razni manjši obrtniki so stanovali v kočah, zato so jih pri popisih kot take tudi vnesli v poročila.

Omenili smo že, da je v času vladavine Jožefa II. prihajalo do spodbud za razdelitev srenjske zemlje tudi med kočarje.¹⁸ Tako je v petdesetih letih prejšnjega stoletja že prihajalo do tega, da so tudi kočarji dobivali srenjsko zemljo v obdelovanje, ne pa v lastništvo. To je izboljšalo njihov gmotni položaj vsaj v toliko, da so odslej lahko gojili kakšno domačo žival, največ seveda koze, ki so dajale revnim kočarjem mleko. Ponekod pa so na pobudo tržanov srenjsko zemljo razdelili med nekdanje upravičence, verjetno zato, da je ne bi koristili tudi kočarji. Znana je večdesetletna pravda za delitev srenje v trgu Mozirje. Tudi to je odraz takratnih socialnih razmer, saj so tržani raje imeli nekaj arov zemlje v lasti, kot da bi z njo pomagali najrevnejšim.

Da so se kočarji med seboj povezovali v boju za njihove pravice, nazorno kaže primer Ljubnega, kjer so pri volitvah trškega župana leta 1821 zahtevali volilno pravico. Priznana jim je bila le takoimenovana

kolektivna volilna pravica, kar pomeni z drugo besedo, da so vsi skupaj imeli en sam glas. Tako dejansko niso mogli vplivati niti na izvolitev župana, pa tudi ne na sestav občinskega sveta. Bili so tudi v političnih pravicah odrinjeni na rob dogajanja.¹⁹ Na njihovo pritožbo zemljiški gosposčini v Gornjem gradu je le-ta zavrnila potrditev izvoljenega župana na Ljubnem. Znano je, da brez njenega privoljenja ni bil potrjen izid volitev; to pravico so tiste čase imele za vse trge nadrejene gosposčine. Utemeljitev za takšno ravnanje je bila, da je treba najprej razčistiti upravičenost zahteve kočarjev po volilni pravici, ki pa so zahtevali individualno volilno pravico. Na to zavrnitev je trška uprava sporočila gornjegrajski gosposki, da so si pred leti kočarji enostavno prilastili volilno pravico ter da jim ta po obstoječem redu ne pripada. Seveda je takšno utemeljevanje popolnoma ustrezalo duhu fevdalnega družbenega reda. Tako so vendarle na volitvah leta 1826 na Ljubnem volili tudi kočarji. Pri tem je zanimivo, da so takrat uporabili prvič izraz trški prebivalec in ne tržan ali kočar. To je pomenilo dejanski premik glede izenačevanja določenih pravic, vsaj političnih. Žal pa je na pritožbo tržanov, ki so ponovno oporekali kočarjem volilno pravico, predstavnik gornjegrajske oblasti volitve razveljavil in spet so imeli kočarji na Ljubnem le en glas, torej kolektivno volilno pravico. Vsekakor je opisani primer dokaz za to, da so se kočarji osveščali in nasprotovali očitnemu socialnemu razlikovanju na vseh ravneh.

Seveda pa ni bilo tako le v trgih. Tudi izven njih je stanovska miselnost našla povsod svoj poudarek. Tako so v naseljih in izven njih navajali v listinah, seveda pa tudi v urbarjih, kdo je lastnik hube (kmetije) in kdo koč (Keusche).²⁰

Da je tako razlikovanje ostalo še v stari Jugoslaviji, je najbolje razvidno iz popisa prebivalstva leta 1931. V njem najdemo podatke,²¹ da je bilo v takratnih občinah Bočna 18 koč in 20 najemnikov, Gornji grad — mesto 50 koč in 47 najemnikov, Gornji grad — okolica 70 koč, Ljubno 156 koč in 73 najemnikov, Luče 100 koč in 69 najemnikov, Mozirje — okolica 86 koč, Mozirje — trg 40 koč in 42 najemnikov, Rečica 121 koč in 79 najemnikov ter Solčava 60 koč in 40 najemnikov. Ti podatki nazorno potrjujejo stanje v tridesetih letih, torej med obema vojnoma.

Seveda pa podoba ne bi bila popolna, če bi šteli med kmečki proletariat samo kočarje. Zajeti je treba še vse vrste kmečkih poslov. Napačno bi tudi bilo iskati izvor kmečkega delavca le v kočah. Že samo dejstvo, da je bila Zadrebška dolina glede gostote prebivalstva (70 ljudi na km²) med zelo gosto naseljenimi predeli takratne banovine (drugod povprečje 40 ljudi na km²), potrjuje resnico, da je toč bilo veliko

delovne sile, skratka dosti ljudi je živelo le od lastnih rok. K temu pa kaže dodati neugodno strukturo zemljiške posesti, o kateri pa več pozneje. Tudi številke o naravnem prirastku prebivalstva²² povedo svoje. Tako je bil v tridesetih letih poprečen prirast v Dravski banovini 10,92, v naši dolini pa je znašal 12,99 ali z drugimi besedami: na 1000 prebivalcev je prišlo 30,17 novorojenčkov. Torej lahko trdimo, da so družine še v času tik pred drugo svetovno vojno imele kar številen podmladek. Pri tem pa pove nekaj tudi podatek, da je popis iz leta 1931 v naši dolini še naštel 9,37 odst. od vsega prebivalstva analfabetov, čeprav smo tedaj imeli 16 ljudskih šol (na eno šolo je odpadlo 1099 prebivalcev). Še v letu 1937 ni obiskovalo šole kar 13,91 odst. šoloobveznih otrok.²³

Poudarili smo, da ni izhajalo delavstvo na vasi le iz koč. Mnogo poslov je moralo na pot delavca tudi s kmetij. Kmečke družine so bile domala vse kar številčne, tako da vseh predvsem manjša kmetija ni mogla preživeti. Iskali so možnosti za preživetje na domači kmetiji, kjer so si v dogovoru z gospodarjem zagotovili »kot« in delali na kmetiji. Običajno je veljalo, da jih je gospodar za delo plačeval. Od tod tudi med ljudstvom tako znani »strici« in »tete«. Šlo je torej za domače, rodbinske člane, ki so ostali samski in postali delavci na domačem gruntu. Nekateri so se udinjali za delo tudi na drugih kmetijah. Bili so tudi primeri, ko je tisti, ki je domačijo prevzel, zagotovil kot doto bratu ali sestri kot v domači hiši ali pa v kakšni koči, ki je pripadala h kmetiji. Številni mladi kmečki sinovi so našli delo v naši dolini v prevozništvu, splavarstvu, gozdarstvu, mlinarstvu in še kje. Vsekakor pa je bilo povsod, razen v Solčavi, kjer je prva svetovna vojna pobrala kar 59 mladih kmečkih mož,²⁴ na voljo dovolj delavcev. V solčavskem predelu je bilo žrtev na število kmetij zelo veliko, zato je po prvi svetovni vojni hudo primanjkovalo gospodarjev, marsikatero posestvo pa je prešlo v druge roke.

Slovenija je bila že vedno dežela mladih kmetov, če primerjamo kmetije drugod v poljedelsko razvitem svetu. Leta 1927 so ugotovili, da pri nas še vedno živi od kmetijstva 63 odst. prebivalstva. Leta 1922 je odpadlo na prebivalca 0,75 ha kmetijske površine ali na kmečkega prebivalca 1,25 ha obdelovalne površine. Dejstvo je, da je že takrat veljalo pravilo, da se na posestvu izpod 5 ha zemlje le slabo životari.²⁵ Kot primerjavo pogledimo podatke o velikosti kmečke posesti v naši dolini²⁶ (popis 1931):

Obdelovalne zemlje do 0,5 ha 17,5%, do 1 ha 7,9%, do 2 ha 10,3%, do 5 ha 10,1%, do 10 ha 11,4%, do 20 ha 14,3%, do 50 ha 15,9% in nad 50 ha 6,9%.

Iz navedene strukture kmečke posesti lahko kaj hitro razberemo, da je bilo največ malih posestnikov, se pravi, da je skoraj polovico teh v skupini do 5 ha. Ob upoštevanju takratne obdelovalne tehnike in takratnih donosov pomeni to spodnjo mejo življenjskih možnosti oziroma sploh nujno po iskanju zaslužka v raznih dejavnostih. Vsekakor pa je povsem jasno, da so skupine z manj kot 5 ha površin zagotovo bile odvisne od zaslužka pri kmetih, obrtnikih ali v stranskem rokodelskem delu. Ob približnem izračunu bi torej lahko predpostavljali, da je v naši dolini kar slaba polovica prebivalstva bila navezana na tak ali drugačen zaslužek mimo lastne kmetijske zemlje.

Melavčeva oferija v Čelah nad Mozirjem. Pred drugo vojno so jo imenovali pri Čevnerju

Splošno gospodarsko stanje na vasi

Po zemljiški odvezi so se kmetje znašli v hudih težavah. Botrovala jim je visoka zadolženost, slaba opremljenost kmetij, nizka raven tehničnega znanja in dedni zakoni, ki so marsikdaj pripeljali kmetijo na boben. Tako lahko mirno trdimo, da je bil kmečki stan v drugi polovici 19. stoletja zelo ogrožen.²⁷

Takšno stanje se je vleklo tudi še v čas stare Jugoslavije. Številne kmetije so prehajale v roke raznih oderuhov, ki so kmetom posojali denar in ga potem izterjali na brezobziren način — s plačilom v posesti. Zemlja je tako prehajala v roke nekmetov, ki so jo potem dajali revnim prebivalcem vasi v najem pod hudimi pogoji. Zadolženost kmetijstva je bila v Sloveniji in po državi že neznosna, zato je leta 1937 prišlo do odpisa kmečkih dolgov in Privilegirana agrarna banka je prevzela 47.863 kmečkih dolžnikov v vrednosti 479,9 milijonov dinarjev.²⁸ Sem pa niso zajeli dolgov malih vaških obrtnikov, polkmetov in posesnikov nad 50 ha orne zemlje. V odpis tudi niso prišli dolgovi iz obdobja po 1932.

Dobro podobo malega kmetijskega gospodarstva daje podatek, da je ob tem času odpadlo na kmečkega prebivalca v Sloveniji le 0,41 ha obdelovalne zemlje. Na Slovenskem je tedaj živelo na 1 km² kmetijske zemlje 238 ljudi, v Franciji le 77, na Danskem pa 37 ljudi.²⁹ Da smo Slovenci res narod mladih kmetov, naj dokažemo še s podatki iz leta 1931, ko je bilo pri nas kar 56,42% posesti do 5 ha zemlje, 18,65% do 10 ha, 15,82% do 20 ha, do 50 ha 6,98% in nad 50 ha 2,13%.³⁰

V naši dolini je bilo najtežje hribovskemu kmetu, ki je sicer razpolagal z velikimi površinami zemlje, vendar pretežno gozda. Tržno proizvodnjo mu je tedaj pomenil v glavnem les, manj pa tudi živina. Razmere je poslabševala odrezanost hribovskih kmetij od cest in od središč. Cene lesa so bile vse do časa tik pred drugo svetovno vojno zelo nizke, tako je včasih moral kmet prodati še par volov, da je plačal stroške poseka. Posebno izrazito so se s temi težavami ubadali kmetje v hribovskih predelih Luč in Solčave. Pod težkimi pridelovalnimi pogoji so sicer zagotovili družini hrano, denarja pa je stalno primanjkovalo. Omeniti moramo še slabo pravno zaščito kmeta, njegovo ozko razgledanost, številne nesolidne lesne trgovce in prekupčevalce, ki so izkoriščali slab gmotni položaj hribovskega kmeta, včasih pa tudi njegovo omejeno gospodarsko znanje. Tako je znano, da je bilo treba še v času

Koča pri Karlinovi Trezi na Brezju pri Mozirju

stare države na Ljubnem pripraviti nedeljsko šolo za odrasle, ker ti v veliki meri niso znali kljubovati nakanam trgovcev pri prodaji lesa.

Takšno stanje je povzročilo, da so velika posestva prodajali za male denarje. Znan je primer, ko je veliko posestvo nad Podvolovljekom bilo prodano za vrednost enega lesnega etata... Žal je marsikje iskal kmet izhod v alkoholu, zato je tudi to zlo povzročilo veliko družinskih tragedij.

Nekoliko lažje je bilo kmetom v nižinskem predelu doline, posebno tistim, ki so imeli še žage, mline in podobne manjše gospodarske naprave, s katerimi so dodatno zaslužili. Številni izmed njih pa so trgovali še z lesom. Tako je postajal razkorak v razvitosti hribovskih in nižinskih kmetij vse večji, izboljševali pa so se življenjski pogoji nižinskim kmetom. Treba je dodati še dejstvo, da so v nižinah veliko ceneje pridelovali, da so imeli na voljo dobre njive, na katerih so lahko imeli pridelke, ki so jih dobro prodajali. Skratka, razlike so bile velike, omeniti pa jih velja zato, ker so prav te razmere bistveno vplivale na odnose med posestniki — kmeti in kmečkimi delavci. Zato so nekateri pojavi vsestranske bede hribovskega posla ali dninarja potem razumljivejši, ne pa opravičljivi.

Iz vsega navedenega lahko sklepamo, da je marsikateri hribovski kmet zaradi gmotnega stanja moral zmanjšati število poslov oziroma najete delovne sile. Tisti kmetijski delavci pa, ki so ostali, so morali

delati za vsako ceno, pod vsakimi pogoji. To je povzročilo beg iz vasi, bodisi v industrijska okolja doma, bodisi v rudnike Belgije, Francije in Nemčije ali pa celo preko morja. Ta val je bil posebno občuten ob prelomnici stoletja in pred prvo svetovno vojno. Vasi so se tako praznile in kaj kmalu se je v nekaterih predelih Slovenije občutilo pomanjkanje kmečkih delavcev vseh vrst.

Stvari so se spet zaostrole v drugi polovici dvajsetih let, ko je v stari Jugoslaviji nastala vse večja brezposelnost. Izselsevanje preko morja se je zaustavilo, prav tako pa je tudi vir podpor iz teh dežel presahnil. Svet je šel nasproti veliki krizi. To je bilo občutiti povsod, torej tudi pri nas. Vas je postajala še bolj siromašna in le malo takih je bilo, ki so kot kmečki otroci lahko nadaljevali šolanje na visokih šolah.³¹ Marsikaj nam pove n. pr. tudi podatek, da je v letu 1925 bilo razpisanih kar 481 sodnih dražb na slovenskih kmetijah.³²

V takih razmerah je v naši dolini postalo gozdno delo in sploh delo v zvezi z lesom izrednega gospodarskega in socialnega pomena. Čeprav cene lesa niso bile tako ugodne, kot pozneje tik pred drugo svetovno vojno, pa je po Savinji letno našlo pot na jug kar 6000 splavov (podatek je za prvo polovico dvajsetih let).³³ V naši dolini je bilo veliko ljudi, ki so težko čakali na delo, hkrati pa je bilo občutiti pomanjkanje dobrih kmečkih poslov. Očitno so ljudje raje delali občasno za sorazmerno skromno plačo, kot pa se vezali na kmetijah za vse leto pod slabimi delovnimi pogoji.³⁴

Kmečki posli in dninarji

Obravnavali bomo vse vrste poslov in kmečkih delavcev, ki so se pojavljali v našem koncu. Gre tudi za boljše poznavanje izrazoslovja, ki ni v vsej Sloveniji enako. Vsak predel ima morda svoje izraze za določena dela oziroma za tistega, ki jih je opravljal.

Kočar še ni bil nujno vedno tudi kmečki delavec. Kot smo že povedali, je lahko bil tudi vaški obrtnik, živel pa je v koči. Zato bomo ločili tako imenovane dninarske kočarje; to so tisti, ki so si s priložnostnim delom služili kruh, pa vseeno kje je to bilo: ali pri kmetu, obrtniku ali kje drugje. Tu gre v glavnem za lastnike koč. Najemniki koč so bili lahko »standmani« ali pa »oferji«. Prvi so delali za mezdo, lastniku koč pa so plačevali najemnino v denarju. Drugi so najemnino odplačevali z živim delom. Posebno izkoriščani so bili oferji, saj so v naših razmerah morali za borno streho nad sabo delati v času najnujnejših del na kmetiji tudi do 60 delovnih dni v letu. Seveda je takšen dan trajal od zore do mraka. Ob tem je potrebno poudariti, da je čas takega dela izbral gospodar, torej je moral biti ofer na voljo lastniku koč vsak čas. Res je, da je obvezo dela lahko v nekaterih primerih opravila tudi oferjeva žena, pri čemer so bile težave z otroci, teh je bilo v kočah vedno precej. Navadno so matere jemale otroke s seboj na polje in jih prepustile naravi v varstvo. Znano je tudi, da so kočarski otroci kaj radi prihajali k staršem, ki so delali na kmetiji, da bi tako bili deležni kakšnega grizljaja za v usta. Usoda oferjev je torej bila zelo težka, izkoriščanje pa veliko.

Kočo, v kateri so stanovali oferji in je bila gospodarjeva last, so imenovali oferijo. V naši dolini so ljudje rekli otrokom iz takih družin, da so oferski. Če je želel ofer od gospodarja dobiti košček zemlje, na katerem je pridelal najnujnejše za družino, je to pomenilo spet posebno delovno obvezo. V naših razmerah so zahtevali za posajen škaf krompirja od 5 do 6 dni dela kot plačilo najemnine. Gospodarji so na tak način pokrili konice poljedelskega dela s ceneno in vnaprej zagotovljeno delovno silo.

Da bi k hiši priteklo nekaj denarja, so oferji iskali delo tudi drugje, pri drugih kmetih, ne le pri svojem gospodarju. Seveda pa se niso mogli vezati, ker so bili v prvi vrsti na voljo lastniku koč, v kateri so stanovali.

Oferije so bile grajene domala po istem razporedu. Mala veža, iz katere je bil vhod v črno kuhinjo, desno pa v hišo (dnevno sobo). V nadaljevanju je bil »štiblc« (kamra), razmeroma majhen prostor za spalnico. Vse je bilo zelo utesnjeno in kar težko si predstavljamo, da je v taki koči lahko živelo sedem in še več ljudi. Običajno je bila pod kočo še manjša klet. Največkrat je bil spodnji del stavbe zidan, gornji pa lesen.

Dninarji (tavrharji) so doživljali podobno usodo, le da niso bili tako vezani na voljo gospodarja, ker so največkrat živeli v lastni koči. Seveda pa vsi teh niso imeli in so potem iskali kočo v najem. Bili so v »štantu«, kot so tu rekli. Takšnega človeka so imenovali štantman. Dninarji so si iskali priložnostno delo in se udinjali tam, kjer so jih potrebovali. Seveda je kot pri offerijah tudi zanje veljalo, da so bili brezpravni in zelo izkoriščani. Če so delali pri kmetih, je bilo treba računati na leto največ na 120 dni dela.³⁵ Torej je šlo v bistvu za sezonske delavce, kar je veljalo tudi za dninarje na žagah, splavih in v gozdu. Vsa ta dela so bila časovno omejena in o kaki redni zaposlitvi ni bilo mogoče govoriti. Dninarji kot ofri so običajno delali ob gospodarjevi hrani. Zato je plačilo dninarja bilo odvisno od tega, če je užival gospodarjevo hrano ali ne.

Pozimi, ko ni bilo niti kmetijskih niti gozdnih del v večjem obsegu, so bili seveda težki časi za dninarje. Zato so si mnogi pomagali z raznimi deli doma, pletli so koše, pripravljali razne ročaje za orodje, oprijemali so se raznih drugih del, ki so jih znali opravljati. Iznajdljivost in pridnost sta bili odlika teh ljudi.

V kočah so skromno jedli. Največ so poznali stročnice, od teh predvsem bob, skratka jedli so, kar so lahko sami pridelali. Denarja je bilo le za sol in petrolej, s katerim so svetili. Ko govorimo o prehrani naj omenimo, kako so se hranili v offeriji v Šmihelu. Pri tem je treba poudariti, da gre za izjemno ugodno stanje, saj so v tem primeru imeli kar dosti sveta (zemlje), ki je dajal razmeroma dostojno količino prehrabenih potrebščin. Imeli so tudi kravo, kar je sicer bilo le redko mogoče v drugih podobnih gospodinjstvih. Takole je opisala jeditnik F. A., ki je bila doma v offeriji v Šmihelu (Podstenšek):

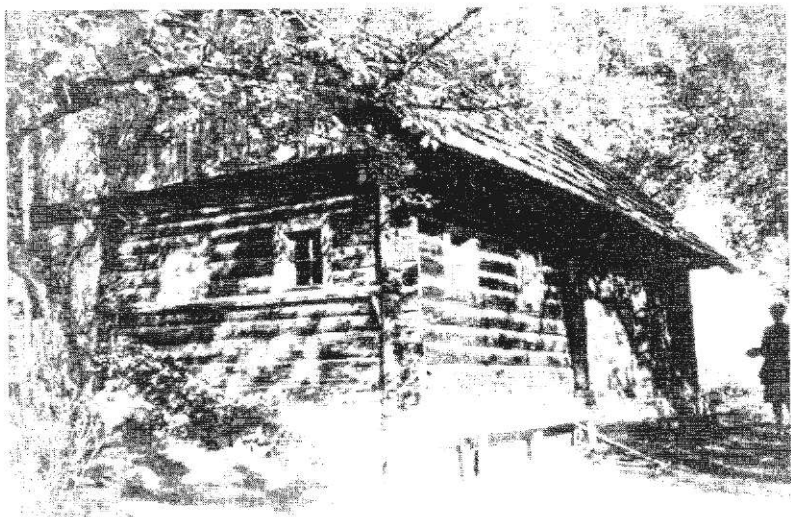
Zjutraj je bila mlečna juha, to je bila zmes mleka in vode, zato, da so varčevali mleko. V njo so nadrobili kruh, če ga je bilo. Včasih je bila ječmenova črna kava z žganci (koruznimi). Za malico so dobili kos kruha (ta je bil iz ovsene in ječmenove zmesi), seveda primerno majhnega. Zelo veliko so jedli bob (stročnica, ki je veljala za hrano revnih). Kuhanega so luščili (belili) in ga jedli. Le redko so jedli že luščenega in zabeljenega. Za kosilo so največkrat imeli presno zelje; to je bilo kuhano zelje, pomešano s krompirjem. Tudi krompirjeva juha je bila

pogosto na jedilniku. Včasih so imeli žgance vseh vrst. Ker pa je v opisanem primeru bil oče tudi vaški mesar in je svoje mesarsko delo dobil plačano v mesu, je bilo doma tudi kaj mesa, vendar le ob nedeljah in praznikih.

Sicer pa tako bogatega jedilnika offerji nasploh niso poznali. Za večerjo so ponudili prerezan krompir in mlečno juho, včasih tudi črno ječmenovo kavo. Ob praznikih je bilo kaj več na mizi. Za večje praznike so imeli potico, sicer pa »suho« juho. Suha juha je bila tista, v kateri se je kuhalo suho meso. Veliko veselje pa je bilo, če je iz kuhinje zadišala »frišna« juha. V njej se je kuhalo sveže meso. Pri vsem tem ne gre pozabiti, da je opisana offerija imela očeta obrtnika, ki je delal v »štiri« in je tako prinesel marsikaj domov, pa tudi zemlje so imeli dovolj, da so pridelali potrebno zelenjavo in povrtnine za domačo porabo. Drugje, kjer vseh teh prednosti niso imeli in so životarili ob skromnem koščku najete zemlje, je bilo glede prehrane seveda dosti slabše. Tam je prevladovalo kuhano suho sadje, zelje in skopi zalogaji kruha.

Seveda so bile razmere, v katerih so delali kočarji, od predela do predela naše doline različne, primerne gospodarski razvitosti kraja. Tako so v nižinskem predelu doline ljudje našli največkrat dovolj kruha doma, medtem ko je bilo treba v hribovskih predelih iskati dela tudi drugje. Tako je znano, da so dninarji v solčavskem predelu, predvsem pa v Lučah in okolici, iskali dela tudi na Koroškem, onkraj sedanje državne meje. Tam so predvsem pomagali v času košnje in žetve. Kot pripovedujejo v okolici Luč, so jih plačevali pri žetvi po snopih, sicer pa po dnevu. V Zadretju je veljala lesna predelava za glavni vir dohodka. Sem spada tudi spravilo lesa s planine in splavarjenje.

Delo z lesom pa ni izpolnilo delovnega časa skozi vse leto. Zato so tudi v takih družinah trpeli včasih pomanjkanje. Samo dejstvo, da so ženske v Zadretju tolkle kamenje in ga pripravljale v kamnolomih za posipanje cest, nam priča o položaju takratnih dninarskih družin v tem predelu doline. Še danes je živ izrek: Če pred Veliko nočjo ni bilo flosa, je bilo treba kamenje tolči, da je ob prazniku bila na mizi pogača. To pa pomeni z drugimi besedami, da je za takšen priboljšek v času, ko ni bilo splavarjenja, morala družinska mati v kamnolom, da je s tem delom prislužila denar za lepše praznične dni. Kot je znano, so bili takšni kamnolomi pred Gornjim gradom, pred Bočno in še kje. Tudi pri tem delu so ljudi grobo izkoriščali najemniki cestnih del, ki so plačevali težko delo v kamnolomih po svoji volji. To potrjuje že staro ugotovitev, da je življenje v Zadrečki dolini bilo težje kot v Savinjski, kjer je bila bolje razvita lesna trgovina in predelava. Pa tudi sicer je na

Gabrova koča na Brezju 47

bregovih Savinje bilo že davno prej kot v Zadrebški dolini poznano splavarjenje in delo z lesom. To pričajo zapisi, ki omenjajo številne žage na Ljubnem že v 16. stoletju.

Seveda pa so za tiste čase značilni odnosi znotraj samega kmetijstva oziroma na kmetih. Ko je brat prevzel gospodarstvo, je postal gospodar bratu, ki je živel na kmetiji. Pri tem nikakor ni prišla do izraza sorodstvena vez. Kot primer naj navedemo izpoved nekdanjega žagarja, ki je delal na žagi svoje domačije, s katero je gospodaril brat v okolici Gornjega grada. Žagar je imel številno družino, zato je prosil brata, gospodarja, da mu mezdo uskladi s plačili, ki jih dobivajo njegovi vrstniki ob Savinji, šlo je menda le za dinar (leta 1936), pa mu je brat priporočil, da naj gre pač tja, kjer bolje plačujejo.³⁶

Izkoriščanje dninarjev je bilo v vseh primerih zelo veliko. Ti seveda niso bili z zakonom zaščiteni, kot je takrat že veljalo za industrijske delavce. V stari Jugoslaviji ni bilo zakona, ki bi vsaj delno zaščiten kmečko delavstvo. Značilna je tudi bojazen pred organiziranostjo, ki je bila prisotna med kmečkimi delavci. Tudi to je posledica sorazmerno male ponudbe delovnih možnosti. Zato so dninarji raje potrpežli in ni čudno, da je veljal v dolini rek: »Eno leto moraš ostati pri istem kmetu, pa če bi ti na hrbtu drva cepili...«³⁷

Dninarje so najemali gospodarji za občasna dela. Tisti, ki niso bili vezani na odsluževanje najemnine za kočo ali zemljo, so dejansko

mogli prevzeti delo, ki je morda bilo zanje zanimivejše od tistega, ki so ga že opravljali. Tako pa niso mogli ravnati dninarji — offerji. Njihov dogovor s komerkoli za delo je bil ničen, če je gospodar hkrati potreboval delovno silo na kmetiji. Tako so bili dninarji — offerji še na slabšem tudi glede zagotavljanja dela. Res je tudi, da so ob konicah poljedelskih opravil vsi gospodarji potrebovali pomoč dninarjev, seveda pa je imel vso prednost ofrov gospodar. Kot je povedala F. A. iz Brezij pri Mozirju, so bili offerji pravi sužnji.

Plačilo za dnino ni bilo nikoli dogovorjeno med dninarjem in gospodarjem, ampak le med gospodarji. To pomeni, da so plačevali delavce kot so hoteli. Ugovora zoper tako ravnanje ni bilo. Navade so šle tako daleč, da se ni spodobilo pogledati denar, ki ti ga je gospodar po končanem delu vtaknil v žep, pred njim. Preštevanje denarja ob prejemu torej ni bilo možno. Zato tudi dninar ni vedel, koliko mu je gospodar plačal za delovni dan. Dejali so »kolikor ti je dal, ti je dal...« Tako kot ni bilo dogovora o plačilu, niso dogovarjali tudi delovnih razmer. O delovnem času se ni govorilo, ker je bilo jasno, da velja od zore do mraka. Tako je ob neki žetvi na strmem hribu F. A. ugotovila, da ji je gospodar plačal za ves dan hudega dela le 5 din. To je bilo leta 1939, ko je za ta denar dobila le najbolj poceni nogavice. Glede delovnega časa pa je običajno veljalo pravilo, da zvečer, ko zveni Ave Marijo, delo preneha. Takrat so dninarje »poklicali«, kot so to imenovali. Poklicali so jih k večerji. Včasih so zvonjenje enostavno preslišali in pustili ljudi delati v mrak, čeprav je bilo nevarno, da se kdo poškoduje.

Nasploh ni mogoče ugotoviti, da so dninarji pri delu stradali. Seveda so bili tudi taki primeri, ko so jih slabo prehranjevali. Vendar so potem taki gospodarji le redko dobili dovolj dninarjev na delo. Izjema so bili spet offerji, ki so pač za vsako hrano morali delati. Jedli so običajno zjutraj, opoldne in zvečer, vmes pa dvakrat malicali. Popoldansko malico so jim ukinili na dan sv. Mihaela, to je 29. septembra, ker se je dan skrajšal. Zato je bilo med dninarji slišati, da je »sv. Mihael požrl malico«. Prehrana je bila seveda zelo različna. Tako so v okolici Mozirja pogosto nudili takole hrano: kuhane suhe hruške, tokovc (jabolčnik), kislo mleko, za kosilo krompir ali štruklje, včasih žgance vseh vrst in zabeljene mlince. Mesa praviloma ni bilo, le ob koncu večjih del so v dobrih hišah ponudili za »likof« tudi suho meso. Kruha je nasploh bilo dovolj, vendar ne povsod. Neka ugledna hiša v Mozirju (trška družina) je redno potrebovala za obdelovanje obsežnega gospodarstva dninarje. Vendar so se branili te hiše zaradi slabega plačila in še slabše hrane. Še danes pomnijo ljudje, kako je kuharica skrivoma, pač iz usmiljenja, dodala že določeni količini masti še nekaj zraven, da bi

jed bila izdatnejša. Ko je gospodinja to opazila, ji je zagrozila, da ji bo to dodatno količino odtrgala od plače, odtlej pa je mast delila gospodinja sama, sicer pa jo je hranila pod ključem. Ta gospodinja je zahtevala peko posebnega kruha za posle in dninarje, ki seveda niso smeli jesti v hiši. Jasno, da je ta kruh bil kakovostno znatno slabši od tistega, ki je bil sicer v hiši na voljo. Za to hišo se je vedelo tudi to, da gospodinja ob vsaki najmanjši priložnosti rada »kaj od dnine utrga«. Nekateri dninarji (tavrharji) so bili tudi bolj žejni kot drugi. Pa je pri tej hiši veljalo pravilo odmirjanja pijače. Prav nasprotno pa je bilo pri drugi ugledni hiši v Mozirju, kjer so imeli poleg posestva še razne druge dejavnosti. Tja so tavrharji radi šli na delo, ker je bila gospodinja sama zelo delavna in ker je ponudila dovolj jedače in pijače, pa tudi plačilo (lon) ni bilo slabo.

Dninarje so najemali na preprost način. Tu ni bilo nobene pisne pogodbe, veljala je beseda. Ker se o plačilu sploh niso pogovarjali, je stvar bila še enostavnejša. Tudi o delovnem času niso govorili, saj je tako veljalo pravilo, da se na tavrhu dela od zore do mraka. Če je šlo pa za dela, ki so se še bolj rano pričela, kot košnja, potem so se dogovorili za uro, ko se bodo zbrali, bodisi pri hiši gospodarja ali kako drugače. Med dninarji je krožila beseda »me je naprosil«, se pravi gospodar je prišel prositi dninarja za pomoč pri delu. Seveda o kakšni prošnji v pravem pomenu besede ni bilo mogoče govoriti. Največkrat je bila beseda nekako taka: »... Jutri bomo želi, pridi pomagat.« To je pomenilo, da je bilo treba priti jutraj rano in prinesiti s seboj srp oziroma orodje, ki so ga pri delu potrebovali. Dninarji so morali uporabljati tudi orodje. Da bi čimveč naredil, je moral dninar orodje dobro pripraviti, sicer je v delu zaostajal in tako vzbujal neprijetno pozornost, domala zasmehovanje ostalih. Zato je tako delo, ko so stopali v delovni vrsti, bilo predvsem za mlajše, še ne povsem razvite delavce, zelo naporno, čast pa je velevala slediti najboljšim in ne zaostajati. Zato so imeli gospodarji navado, da so na čelo koscem postavili najboljšega; ta je potem »držal korak« in na ta način priganjal k delu še ostale.

Premori so bili le, ko so malicali oziroma jedli. Pili so kar med delom. Otroci so morali nositi pijačo za delavci, tako da se ti ne bi mudili s hojo do majolike ali steklenice s tokovcem. V hudi vročini so delavci raje pili tekočino od kuhanega suhega sadja, saj je druga pijača »stopila v noge«. Glede pijače je pri dobrih gospodarjih veljalo pravilo, da jo je bilo na voljo po želji.

Tudi med najemniki in lastniki koč ni bilo pisnih pogodb. Šele v času tik pred drugo svetovno vojno zasledimo nekatere redke primere, ki so bili dani na papir. Na sploh je torej šlo za odnose, ki so jih že od nekdaj spoštovali in ni bilo misliti, da bi od dogovorjenega odstopali.

Seveda pa so bili takšni dogovori brez pravnih posledic; tako je lahko gospodar odpovedal najemniku in ofru stanovanje in družina se je znašla na cesti. Prav to je dajalo tem odnosom posebno luč: gospodar je imel vedno možnost, da je najemnika oziroma ofra izsiljeval, če je to hotel, medtem ko najemnik ali ofra nista imela druge možnosti kot s pokorščino vplivati na gospodarjevo odločitve.

Prav takšne okoliščine so silile ljudi iz koč k pridnosti in iznajdljivosti. Ni malo primerov, ko so bili kočarji zelo spretni rokodelci in so se tudi zelo uveljavili. Podobno so se tudi strici in tete v kmečkih gospodinjstvih skušali uveljavljati. Nemalokje so tako nastali pravi umetniki svoje obrti in celo izumitelji. Za slednje lahko povemo primer Antona Jamnika, ki je kot stric in razen vsega še telesni invalid iskal v lastnem znanju zagotovilo za gmotni obstoj. Živel je na kmetiji Zgornji Jamnik v Jamah nad Radmirjem. Ko se je še pred prvo svetovno vojno vrnil od vojakov, je opazil poškodbe na kolenu, ki so kmalu povzročile otrdelo nogo. V tistem hribovskem svetu seveda tak človek ni mogel delati na zemlji. Imel pa je spretno roko in veliko mero pameti. Kmalu je postal s pridnostjo in samoučenjem daleč znan urar, rezbar, fotograf in izumitelj. Vrsta lastnih izdelkov mu je zagotavljala razmeroma varne dohodke. Tako je izdeloval tudi glasbila in razne aparate, tja do fotoaparata in vse opreme za domači fotolaboratorij.

Razne okoliščine so naše ljudi, ki niso bili posestniki, pripeljale do dejavnosti, ki so jih včasih celo bolje opravljali kot poklicni rokodelci. Dejstvo je, da je naš hribovski človek iz lesa, ki mu je bil od nekdaj blizu, ustvarjal neverjetno lepe in uporabne izdelke. Spomnimo se kašč, mlinov, kozolcev in še bi lahko naštevali. Vse to so znali narediti prav mojstrsko, čeprav morda niso bili nikoli v uku.

Gospodarski posli

Med posle na kmetijah so pri nas uvrščali dekle, hlapce, pastirje, varučke, sobarice in kuharice. Med takoimenovane kmečke posle so spadali hlapci, dekle in pastirji, medtem ko so smatrali za hišne ali gospodinjske posle služkinje, sobarice, kuharice. Tudi na nekaterih naših kmetijah so zaposlovali hišne posle, vendar pa po prvi svetovni vojni vse manj.

Govorili smo že o kočarjih in o višku delovne sile na manjših posestvih. Prav iz teh sredin so izbirali kmečke posle. Naj ta podatek nekoliko osvetli stanje: leta 1931 so v Sloveniji domnevali na posestvih pod 2 ha zemlje okoli 75.000 ljudi in na posestvih od 2 do 5 ha kakih 44.000 ljudi³⁸ viška. Če temu dodamo še družine brez posesti (kočarje), si lahko predstavljamo, kako velika je bila ponudba delovne sile z vasi. Ocena za leto 1937 je bila, da je v Sloveniji kakih 50.000 kmečkih poslov.³⁹ Žal ni mogoče povsem zanesljivo trditi, koliko teh delavcev je bilo v naši dolini. Vsekakor pa lahko ob upoštevanju vseh drugih kazalcev mirno trdimo, da je dobra tretjina vsega prebivalstva živela od dela pri kmetih, gozdarskih lastnikih, obrtnikih in drugih.

Da je bilo za delo težko, pove tudi podatek iz leta 1937, ko je bilo na vaseh kakih 9.000 za delo sposobnih oseb, zaposlitev pa jih je našlo le kakih 3 do 4 tisoč. Seveda velja ta podatek za Slovenijo (Dravska banovina).⁴⁰ Prav gotovo pa je bilo tudi v naši dolini težko za delo, saj je bilo sorazmerno veliko družin brez zemlje oziroma so imeli le hišo. V naših razmerah se je pri zaposlovanju odražalo stanje na trgu z lesom. V dvajsetih letih to ni bilo ugodno, šele v poznih tridesetih se je stanje izboljšalo. Treba pa je reči, da so bile gozdne mezde na splošno višje od ostalih v kmetijstvu, le da je tudi pri tem šlo za izrazito sezonsko delo.

Če je gospodar najel deklo ali hlapca, se je z njima pogodil že pred novim letom. Tu je šlo za dogovarjanje o plačilu in drugih delovnih pogojih. Med ljudmi se je reklo, da se je ta in ta udinjal temu in temu gospodarju. To so največkrat opravili na nedeljo v vaški gostilni, kjer je gospodar plačal po dogovoru likof (jedačo in pijačo) tako za posla, ki bo po novem letu pri njem delal, kot še za kakega soseda, ki je pri razgovoru sodeloval, če seveda je. Zanimivo je, da je včasih gospodar posla »zaaral«, se pravi, da mu je takoj po dogovoru plačal predujem. Če so o takšnemu poslu govorili, so dejali, da je že zaaran. Le redko se

je zgodilo, da je zaarani posel prekršil dogovor. Če se je to zgodilo, je moral vrniti dvojno predplačilo in še stroške likofa.

Vsako leto pred Božičem so se torej dogovarjali gospodarji in posli za delo v naslednjem letu. Po Božiču so posli imeli dopust, saj so pričeli delati pri starem ali novem gospodarju šele 7. januarja (po Treh kraljih).

Ob Božiču je bil običaj, da so poslom dali na pot, če so šli v prostem času domov ali k sorodnikom, velik hleb belega kruha, ki je seveda veliko pomenil družini takšnega posla, če jo je obiskal. Po pričevanjih še živečih nekdanjih dekel in hlapcev je bilo pri nekaterih gospodarjih dobro, zato so se tam posli le redko menjavali. Bili pa so tudi primeri, ko so smatrali posle izključno kot delovno silo, ki jo je treba dobro izkoristiti, pa še morda pri slabi hrani in nedostojnem stanovanju. V takih primerih se je primerilo, da so posli skrivaj ušli nazaj domov ali pa k drugemu gospodarju. Marsikje so to naredili sredi leta in so raje pustili plačilo kot pa da bi trpeli naprej. Za takšnega posla so rekli, da je ušel.

Razen številčnih družin, velikega števila ljudi brez zemlje ali vsaj brez zadostne površine za življenje, je na težko stanje zaposlovanja odvišnih delavcev z vasi v naši dolini vplivala tudi zemljepisna odrezanost. Območje Gornje Savinjske doline je takrat dejansko predstavljala nekaj žep, slabo povezan s cestnim omrežjem in na gornjem koncu naravno omejen s Kamniško-Savinjskimi Alpami. Tudi železnice ni bilo, zato se tod ni razvijala industrija. Redni zaslužek so manjštevni delavci lahko pričakovali le v takratni lesni predelavi veleposestva Marijograd iz Nazarij. To je imelo obrate v Gornjem gradu in Lučah, predelavo pa v Nazarjah. Sicer pa možnosti za stalno zaposlitev, razen poselsko, na kmetih ni bilo.

Življenje brezpravnega proletarca se je pričelo za mnoge prebivalce že v rani mladosti. Tam, kjer je v kočah in na malih posestvih bilo dosti otrok, so morali ti še kot nežni, nedorasli otroci na pot s trebuhom za kruhom. Starostne omejitve niso poznali in za današnje čase zveni kar neverjetno, da so pošiljali na delo že otroke z osmimi leti. Ti so doživljali še posebno žalostno usodo, kajti največkrat so jih, čeprav rosno mlade, smatrali le za delovno silo, nič človeškega ni bilo v teh odnosih. Celó v sorodstvu, kamor so velikokrat odhajali otroci, največkrat ni bilo predsodkov. Znani so primeri v Belih vodah, ko niso skrbeli za 13-letno bolno deklico, doma iz Šmihela. Starši so jo morali odpeljati domov, kjer se je pozdravila in potem spet šla na delo k sorodnikom v Bele vode. Seveda to ni edini tak primer, priča pa o tem, da so vladali brezsrčni odnosi tudi do otroških poslov, ki so opravljali razna dela v hiši, hlevu in na polju. Če so bili še mlajši, so

lahko delali kot varučke ali pastirji, največkrat seveda le za hrano in borno bivanje, pa za kakšno oblačilo in obutev. Veljal je le dogovor med starši in delodajalci, otrok pri tem ni imel kaj odločati. Zgodilo se je, da je tak otrok zaradi slabega ravnanja zbežal od hiše, kjer je delal, domov k staršem. Pa ni nič pomagalo; potem ko so ga doma kaznovali, so ga spet vrnili na delovno mesto, kjer je bil izpostavljen še večjim zlorabam. Odnosi do otrok — poslov so bili seveda različni, ponekod so jih obravnavali kot lastne otroke, največkrat pa le kot delavce, ki so zato tudi »prišli na svet, da delajo«.

Hudo je bilo tudi za otroke, ki bi jih starši morali ali hoteli dati v uk kakšne obrti. Za takšne je bilo treba plačati, tega pa največkrat v siromašnih družinah niso zmogli. Tako je bila usoda revnih otrok le v poselskih dejavnostih.

To poglavje bi sklenili z ugotovitvijo, da so bili posli, kakršnikoli že, izkoriščani, brezpravni in brez življenjske bodočnosti. Če k temu dodamo, da niso bili socialno zavarovani, potem bo podoba še popolnejša. Vse je skrbela starost in onemoglost, saj so bili v tem prepuščeni le dobri volji ljudi na vasi. Onemogle posle so marsikje odpustili in jih prepustili hiranju v najslabšem smislu.

K temu naj dodamo še veliko in vedno prisotno socialno razlikovanje. Gruntarski so pač imeli določene možnosti in vidne pravice, kočarski nobenih. Zato so slednji morali prenašati poleg raznih izkoriščanj pri delu še poniževalen odnos do njih kot celote.

Plačilo

Zasluzki dninarjev in poslov so bili v določenem časovnem obdobju različni. Vsekakor je treba razločevati dninarje, ki so delali ob hrani delodajalca, od tistih, ki so delali za čisto dnino. Drugačen red je veljal za posle, ki so vse delali ob hrani in bivanju pri gospodarju. Pri njih se je razlikoval le delež, ki so ga dobili v naravi, hrani in oblačilih.

Običajno je veljalo, da gospodar poleg letnega plačila zagotovi hlapcu obleko in obutev. Tu je seveda šlo za razliko v kakovosti obleke oziroma obutve. V času med obema vojnama so boljši gospodarji dali razen čevljev iz svinjskega usnja še čevlje iz boljšega usnja za praznične dneve. Glede oblek pa je veljalo dolgo le domače sukno. Šele potem, ko je tkalstvo na kmetih zaradi vse večje industrijske proizvodnje prenehalo, so kupovali blago v trgovinah. Krojili so ga krojači v »štiri«, se pravi na domu. Pri deklah je bila tudi letna plača, obutev in obleka, le da so tu dobre gospodinje dale dodatno še kakšen predpasnik »po vrhu«.

Glede prehrane, ki je bila sestavni del plačila, je največ primerov, ko so posli z njo bili zadovoljni, torej so jedli za isto mizo kot gospodar. Seveda so bili tudi taki, ki so razlikovali kakovost hrane za posle od tiste za lastno družino, ali pa so po kosilu s posli zaužili še kakšen priboljšek v ožjem družinskem krogu. Znani so tudi primeri, kjer posel sploh ni smel v hišo, to je veljalo predvsem za hlapce, ki so poleti spali na senu, pozimi pa v hlevu. Zato so po nekaterih kmetijah imeli tako imenovane »fišterne«, to je sobe za posle, kjer so ti jedli in se zadrževali. Seveda takšne sobe niso bile v gospodarjevi hiši. Izraz fišterna je ohranjen še danes v okolici Nizke. Še huje je bilo glede razlikovanja v hrani pri trških gospodarjih. Tu je prišlo še bolj do izraza podcenjevanje poslov na vseh ravneh. Praviloma posli v teh hišah niso jedli skupaj z gospodarjem, seveda pa so bile tudi izjeme. Ko že govorimo o hrani je treba poudariti, da je bila na kmetih tiste čase enolična, ker gospodinje pač niso bile kuharsko usposobljene, na sploh pa je bila izdatna. Za dekle so v glavnem našli prostor za spanje v hiši, za hlapce pa ne. Le redki so imeli urejeno dostojno ležišče v gospodarskem poslopju.

V naših razmerah je treba pri denarnem plačilu ločevati gozdne dninarje od poslov in od poljedelskih dninarjev. Razlike v plači so bile vedno, saj so smatrali poljedelsko delo kot enostavno in manj cenjeno.

Pa tudi dohodki od poljedelske proizvodnje so bili manjši kot od gozdne. Gozdne delavce so plačevali vsak teden in to največ pa akordu. Dninarje na kmetijah so plačevali dnevno, po končanem delu, posle pa, kot smo že rekli, letno.

Takoj po prvi svetovni vojni so plačevali posle in dninarje veliko slabše kot v času tik pred drugo vojno. Seveda je tudi draginja v dvajsetih letih zelo narastla. V naši dolini so sprva plačevali delovni dan dninarju na polju 8 din, v drugi polovici dvajsetih let 10 din in leta 1938 od 10 do 15 din, seveda ob gospodarjevi hrani. Po izračunih, ki jih je naredila Delavska zbornica Dravske banovine leta 1938, je dninar na vasi zaslužil na leto 800 din v denarju in 600 din v hrani, skupaj torej 1400 din in tako je bil to najrevnejši sloj v takratni družbi. Dnine gozdnih delavcev so bile v tem času 30 din na dan brez hrane oziroma 15 din s hrano.⁴¹ Pri dninarjih, poljedelskih delavcih, je treba še dodati, da so zaradi sezonskega značaja njihovega dela zbrali le kakih 80 delovnih dni na leto. Iz istih virov najdemo podatke o zaslužku za hlapca tik pred drugo svetovno vojno. Na leto je zaslužil okoli 3.600 din skupne vrednosti; na denar je odpadlo 1200 din, na hrano in obleko pa okoli 2.400 din. Za nekdanji gornjegrajski okraj je naveden podatek, da je hlapec na mesec zaslužil 185 din, dekla 120 din, dninar s hrano — moški 16 din, ženske 10 din.⁴² Tudi ti podatki veljajo za konec tridesetih let.

Da bi bilo bralcu jasno, kako nizko življenjsko raven so imeli kmečki delavci, bomo navedli še cene nekaterih življenjskih potrebščin iz raznih obdobj v stari Jugoslaviji:

	1923	1929	1939	1940
moka	8.-	4.-	3,5	9
sladkor v kockah	27.-	14,30	14,50	15,50
goveje meso	24.-	18.-	14.-	18.-
mast	45.-	32.-	21.-	28.-
olje	17,50	20.-	24.-	44.-

Cene so vzete iz Delavske pravice št. 42/1940. Isto glasilo je v 39. številki istega leta objavilo podatek, da se je košarica najnujnejših življenjskih potrebščin od leta 1935 do 1940 podražila kar za 48,9 odstotkov.

Vse navedeno kaže na izredno slab gmoten položaj kmečkega delavstva in na izredno nizko življenjsko raven teh ljudi na vasi.

Pravni položaj kmečkega delavstva

Stara Jugoslavija ni imela vse do njenega razsula ustrezne zakonodaje, ki bi vsaj malo ščitila kmečko delavstvo. Znano je, da so uporabljali poselski red iz stare Avstije, to je iz srede preteklega stoletja. Kako je bil ta primeren za čas, o katerem govorimo, si lahko predstavljamo. Medtem ko so zakoni že predpisovali minimalne mezde industrijskim delavcem, ko je vsaj delno bil zaščiten tudi obrtni delavec, nihče ni pomislil na neverjetno izkoriščanje delavstva na vasi. Tako je seveda razumljivo, da so lahko brezvestneži po svoji volji izkoriščali ponujajočo se delovno silo na podeželju. Znan je primer z Ljubnega, ko je v tridesetih letih nek lesni trgovec brezsrčno zagrozil ženskam, ki so želele malo odmora, da bi pojedle skromno malico: »Kar brez odmora naprej!« in dodal: »Še za samo hrano boste delale...«

V drugi polovici tridesetih let so se v dolini že začeli širše povezovati gozdni in žagarski delavci. O tem je bilo že pisano v posebni brošuri »Delavsko gibanje v Gornji Savinjski dolini«, ki je izšla leta 1983 v Mozirju. Povezovanje kmečkih delavcev pa nikakor ni steklo, saj je bila bojazen za še tako skup kruh prevelika.

Dejansko je šlo za brezzakonito stanje. Leta 1938 je sicer izšel zakon o obrti, ki je smiselno razveljavil nekdanje poslovne rede, ni pa prinesel ustrezne zaščite kmečkega delavstva. Zato se je Delavska zbornica Dravske banovine odločila narediti analizo obstoječega stanja med kmečkim proletariatom. Zavzemala se je tudi za zakon, ki bi pomanjkljivosti v tem smislu odpravil in uzakonil delovni čas, minimalne mezde, zavarovanje in dopuste. Zahtevali so pisne oblike pogodb med delodajalci in delojemalci. Vsekakor pa tudi poznejša delavska zakonodaja ni upoštevala zaščite kmečkega delavstva.

Zakon iz leta 1923 je sicer zahteval zdravstveno zavarovanje za primer nezgode in starosti, vendar ga nikoli do razsula stare Jugoslavije niso upoštevali. Nadvse zaskrbljujoče je bilo to, da ni bilo nič urejeno za primer onemoglosti kmečkega delavca. Zato so bili pogostni prizori, ko je takšen, nekdanj zvesti hlapec, na starost beračil od hiše do hiše za hrano, spal pa je le v listnicah ali na senu. Še hujši so bili primeri v trgih, kjer so onemoglemu poslu enostavno odpovedali in potem se je lahko napotil le v domači kraj in tam beračil.

Ob tem je treba poudariti, da je dr. Janez Evangelist Krek že v stari Avstriji zahteval zdravstveno varstvo za kmečke delavce. Skliceval se je

»Štiblc« pri Dobrovcu (Zgornje Pobrežje). V njem so stanovali prevžitkari ali pa tudi posli

pri tem na zapadne države. Tako so to imeli v Belgiji urejeno že od leta 1850.⁴³ Menil je, da bi takšno zavarovanje moralo biti obvezno, da bi izboljšanje socialnih razmer na kmetih posredno in neposredno vplivalo na izboljšanje sedanjih žalostnih stanj in socialnih odnosov na vasi.

Odnosi, ki so vladali med kmečkimi delavci, so jim v veliki meri onemogočali normalno življenje, saj si je posel le stežka ustanovil lastno družino in urejeno družinsko življenje. Fran Erjavec, pisec številnih razprav o vprašanih naše vasi, je menil, da bi občine morale graditi male poselske domove, da bi veliki kmetje zmogli najti prostor za poselsko družino, da bi dekle z otroci morale uživati posebno zaščito, da bi morali možnost zakupa zemlje po poslih uzakoniti, da bi se morali kmečki delavci obnašati stanovsko bolj zavestno (mislil je na organiziranje v strokovno organizacijo). Pri tem je navedel besede nemškega misleca (družboslovca) Vogelsanga, ki je dejal, da je kaj lahko nadomestiti fabrikante in delniške družbe, pa tudi veleposesnike, če pa propade kmet, ga ni mogoče nadomestiti, njegov propad potegne v propad ves narod. S tem je hotel poudariti velik družbeni in ekonomski pomen dobrega in urejenega kmetijstva. Žal pa so vsa opozorila ostala neodmevna in na kmetih je še do druge svetovne vojne ostalo vse po starem.

V času po osvoboditvi so se hitro urejali odnosi glede kmečkih delavcev in ti so v vsem postali izenačeni drugim delavcem.

Ob koncu tega dela bi kazalo zapisati misli profesorja mariborskega bogoslovja dr. Josipa Somreka, ki je v knjigi Spomenica, Maribor 1929, na strani 140 med drugim menil: »V prejšnjih časih je bila med gospodarjem in hlapci, med mojstrom in pomočniki, celo med gospodarjem in sužnji npravna vez. Dandanes je edina vez gotov denar. Tako pa je delavec osamel. Do delodajalca ne čuti ničesar, ne ljubezni, ne hvaležnosti, morda mržnjo, a tudi ne dobiva od njega ničesar, ne sveta, ne pomoči, ne očetovske skrbi. Če ne more več delati, če je obolel ali onemogel, tedaj je po kapitalistični delavski pogodbi svoboden; gre lahko kamor hoče, z njim gre le družica — beda. A kar je najhujše, je moderni pojav brezposelnosti. Mož, krepak in voljan dela, a brez dela, mati z otročiči pa čaka in čaka, kdaj bo prinesel kruha. Kar so prihranili, so porabili; kar so imeli, so zastavili; gospodar je odpovedal stanovanje, ker ne more plačevati stanarine. Kam naj gredo brez strehe, brez obleke, brez kruha?«

Beda kmečkih delavcev in delavcev nasploh je bila torej obče znano dejstvo, le oblastnikov ni prepričala, da bi kaj ukrenili zoper to zlo, ki je praznilo naše vase. Ki je sililo naše pridne ljudi, da so iskali kruha po Evropi in preko oceanov, da so tam cesto v popolni zapuščenosti, daleč od domače grude umirali, pozabljali svoje domačije, svoj jezik in svoje šege. Skoraj neverjetno zveni, da v stari Jugoslaviji niso prisluhnili glasu vasi, ko je bila velika večina prebivalstva in tudi ne nazadnje oblastniki sami — z dežele.

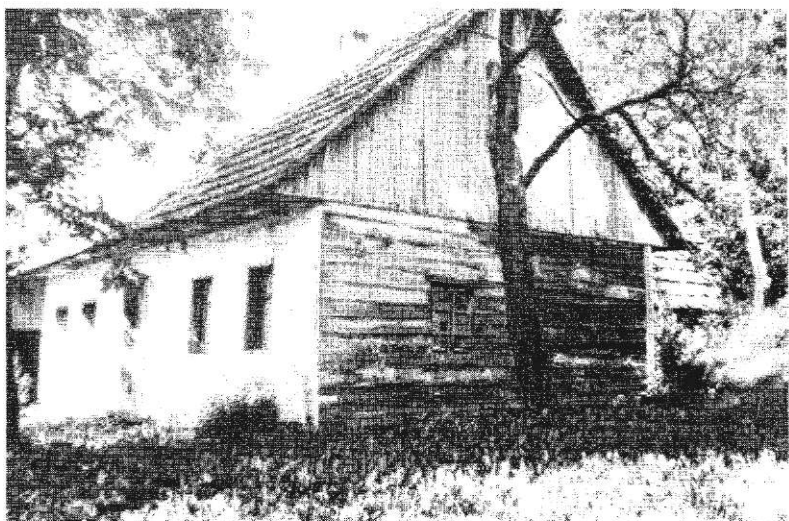
Pričevanje

Številni ljudje v naši dolini so pričali o časih, ko so bili kmečki posli, dninarji, pastirji, dekle in podobno. Mnogi izmed njih so želeli zagotoviti, da v zapisu ne bodo omenjeni z imeni, pa ne zato, ker niso govorili resnice, pač pa zato, ker nočejo očitkov od ljudi, ki bi se čutili kakorkoli prizadete. Zato bo v nadaljevanju vsaka izjava označena le s kratico imena in kraj bivanja pričevalca. Polni naslovi so na voljo raziskovalcem, ki bi želeli še kakšne podrobnosti v zvezi z vsebino povedanega.

L. G., Šmihel, 84 let

Na kmetih so vladali običaji, ki niso bili vedno človečni. Posebno brezobzirnje je bilo, ko je šlo za domače, torej brate in sestre prevzemnika posestva. Pri hiši je bilo vedno več otrok, le eden pa je lahko postal gospodar. To je bil največkrat najstarejši sin. Za druge je veljalo, da so dobili iz posestva doto ali pa so si namesto nje »zgovorili« kot na kmetiji. To je pomenilo, da so ostali kot delavci na domačiji. Če se niso poročili kam drugam, so postali »strici« oziroma »tete«. Domačemu so nudili, če je onemogel, vso pomoč. Če so starši v oporoki »zgovorili« za katerega izmed otrok kot, potem se je to upoštevalo. Če pa ne, so bili pač ostali bratje in sestre navadna delovna sila. Večkrat se je zgodilo, da je s kakega velikega posestva moral kdo od domačih z beraško palico po svetu. Kaj lahko so katerega od svojih, ki je bil odljuden, enostavno odslovili od doma. Tisti, ki so doma delali, niso imeli nobenih posebnih pravic kot domači. Včasih so prejeli kako nagrado za delo, če to ni bilo že vnaprej dogovorjeno. Običajno so dobili domačo obleko. Za posebno nagrado pa je veljala kupljena srajca (sicer so bile narejene doma iz lanenega platna). Zanimiva je bila razlika v pojmovanju med tistimi domačimi, ki so imeli zgovorjen kot na kmetiji, in tistimi, ki tega niso imeli; slednji so veljali zgolj kot hlapci in dekle.

Ko so stari »dali posestvo čez« (pomeni, da so ga prepisali na naslednike), so sklenili posestno pogodbo, ki je vsebovala tudi razna določila o prevžitku. Šlo je za določene količine pridelkov, ki si jih je prevžitkar zgovoril. Če ni bilo pri kmetiji ločene prevžitkarske hiše, so

Koča pri Vrtačem Jaku v Nazarjah. Ena redkih še stoječih stavb, ki so bile grajene iz lesenega zunanjega in notranjega opaža, vmes pa so »šopali škopnat mort«, gre za čmes ilovice, apna in drobno zrezane slame.

v pogodbi določili sobo, kjer je prevžitkar nemoteno živel. To so imenovali »hišca«, seveda so tudi določili shrambo za pridelke, ki jih je dobival prevžitkar. To so imenovali »kašto«, res pa je, da je to največkrat bila skupna shramba živil.

V Šmihelu ni bilo v navadi, da bi posli jedli pri drugi mizi in ne za mizo z gospodarjem. Obveljalo je pravilo, da je vsakdo imel svoje mesto ob mizi. Jedli pa so dolgo iz skupne sklede.

Posli so tudi tu sklepali dogovor za delo skozi vse leto. Plača je bila ob novem letu. Slab glas je povzročil posel, ki je med letom jemal predujem. Če so bili posli z gospodarjem zadovoljni in tudi on z njimi, potem se je to vedelo že pred Božičem in so se že dogovarjali za delo v prihodnjem letu.

Večja posestva so imela več hlapcev in prvi je bil neke vrste gospodarjeva desna roka. To je veljalo v takih primerih tudi za dekle, kjer je prva bila dejansko v pomoč gospodinji. Ločili pa so jih tudi po delu: ena je bila hišna, druga svinjska dekla itd. Hlapce, dekle in druge posle so imenovali kar »družina«. V Šmihelu so hlapci tik pred drugo vojno dobivali okoli 200 din na mesec, torej na leto 2400 din in hrano, če pa je bila zgovorjena še obleka in obutev (obuja), pa še to. Plačilu so rekli »lon«. Dninarje (tavrharje) so smatrali kot medsoseseško pomoč pri

večjih delih na polju, se pravi ob sezonskih delih. To so bili ali kočarji ali pa odvišna delovna sila s kmetij.

Oferji so bili ljudje, ki so bivali v gospodarjevi koči in niso razpolagali z lastno obdelovalno zemljo. Najemnino so »odsluževali« v konici dela na polju. Odvisnost oferjev od gospodarja je bila velika. Tavrharji so delali največ ob gospodarjevi hrani, ob žetvi so malicali dopoldne ob 9. uri in popoldne ob 16. uri. Zajtrk so použili že doma, medtem ko je gospodar poskrbel za kosilo, malici in večerjo.

Zavarovanja (socialnega) seveda sploh niso poznali. Znano je, da so lesni trgovci proti koncu tridesetih let med sečnjo in splavarjenjem delavce občasno zavarovali.

Na vasi so tedaj bili razni priučeni obrtniki, ki so delali za hrano, stanovanje in skromno plačilo. V Šmihelu ni bilo v tistih časih kakšnih izrazitih primerov pretiranega izkoriščanja delavcev. Znano pa je, da je za posle pri hiši veljal delovni dan brez omejitve. V opisovanem času so družine imele poprečno po 5 otrok, če pa na kmetiji ni bilo otrok, so te največkrat propadle.

M. T., Lepa njiva, 71 let

Bila sem oferska. Takrat je bila oferija koča z malo vrta. Največkrat so bile te koče lesene, vedno pa s črno kuhinjo. Naša je imela lopo, kuhinjo in sobo. Seveda je bilo zelo tesno, saj nas je bilo pri hiši sedem. Spomnim se na bližnje oferije, kot Reberšakovo v Belih vodah, Kocjančevo v Ljubiji itd. Naša koča je imela v sobi krušno peč, tako pa je bilo v glavnem tudi v vseh drugih. Okoli peči pa je bila široka klop, ki je služila otrokom za ležišče. Sicer pa so bile postelje v glavnem za starše in starejše ljudi pri koči. Žimnic seveda ni bilo, pač pa slamarice, polnjene s koruzno slamo (karuzna). Spali so povsod, kjer je bilo le količkaj prostora. Jedli so iz skupne skleda, vsak pa je imel svojo žlico.

Da bi odslužili kočjo, so morali iti v tavr h gospodarju. V njihovem primeru je bilo treba odsluževati kar 64 dni, ker je bilo ob koči še malo zemljišče. Ko otroci še niso dorasli, so jih že priganjali na delo.

V kočah so bili v rabi »kovtri« (odeje) iz bavhovine. Tkali so jih domači tkalci iz lanu in volne, največkrat pa so bili le iz volne. Predivo so pridelovali doma.

Dogovor med gospodarjem in ofrom je vedno držal in to obojestransko. Le redko se je zgodilo, da je gospodar še dodatno zahteval kakšno dajatev. Vsekakor pa so strogo ločili tisti del obveze, ki je izhajal iz najemnine kočje, in tistega, ki je veljal za zemljišče.

Denar so si offerji morali prislužiti »povrhi«, kar pomeni z dodatnim delom.

Naša sogovornica je že kot 14-letna bila dekla pri kmetu v Lepi njivi. Opravljala je vsa hišna dela, seveda pa tudi poljska. Tu ni bilo ločnice glede delovnih obvez, kar je bilo treba postoriti, je pač delala. Tako je na roko mlatila tudi po 14 dni skupaj; to je bilo za mlado deklico zelo naporno delo, vendar pa ni smela pokazati, da ga le težko zmore.

Spominja se plače v prvem letu (1931), ko je dobivala 600 din na leto ob hrani, obleki in obutvi. Izplačano je dobila ob koncu leta. Gospodar ji je kupil par boljših in par delovnih čevljev, pri delu pa so tako hodili le v coklah. Plača se je lahko z letom nekaj popravila. Pridelke s kmetije niso mogli prodati blizu, zato jih je nosila v košu osem ur daleč v Črno, kjer so bili rudarji in je vse dobro prodala. Nosila je v glavnem skuto, maslo in kuhano maslo.

Glede zabave za oferska dekleta ni bilo kaj prida poskrbljeno. Bila je nasploh velika razlika v odnosu med gruntarskimi in kočarji. Včasih je to bilo kar boleče, tudi v šoli se je to občutilo.

A. H., Radegunda, 78 let

Rojena je bila na srednji hribovski kmetiji, kjer je bilo 7 otrok. Ostala je doma pri bratu, ker je prevzel posestvo; kot dekla je bila doma celih 15 let. Pozneje se je poročila spet na hribovsko kmetijo. Doma je imela zgovorjeno stanovanje; to je zahteval njen oče v oporoki in prevzemni pogodbi. Šlo je za kočo zraven kmetije. Kot se spominja, so otroci tudi po prevzemu kmetije po bratu ostali doma, saj so imeli vsi kaj delati na posestvu. Eden izmed bratov je bil za hlapca, drugi spet je bil potujoči tesar. Doma so delali za hrano in stanovanje, če pa so hoteli imeti kak dinar, so si ga morali drugje prislužiti, seveda le, če doma niso bili potrebni. Brat jim je dovolil imeti v hlevu kakšno žival, ki so jo zredili in prodali, da so tako prišli do nekaj denarja. Pri njih je bil še očetov nauk, da ni nič prida tisti, ki gre od doma, pa je na kmetiji dovolj dela. Oba z bratom (hlapec in dekla) sta od brata dobila na leto par čevljev, ki jih je čevljar naredil kar v hiši na štiri; seveda so tudi usnje oskrbeli doma, bilo je svinjsko. Doma so pridelali lan, pa tudi volne ni manjkalo, zato so tkanine bile le domačega izvora. Tako so potujoči krojači naredili perilo za vse domače. To so bile srajce iz hodnega platna. »Žnidar«, kot so imenovali krojača, je naredil za moške obleke iz domačega blaga, za ženske pa razen kikle še

Koča pri Hramovčevi Micki na Brezju pri Moširju. Prvotno je služila kot vinski hram, pozneje pa za stanovanje dninarjem

»pruštok«, to je bila neke vrste suknja. Posle so tudi pri njih imenovali družino.

Doma so se dobro razumeli, vsak je dobil svoj »tal« (del) v izplačilo in ko je nekega poletja toča potolkla ves pridelek, so prepustili bratu (gospodarju) vsak svoj »tal«.

Na velikih posestvih so tedaj poznali več vrst dekel in hlapcev. Prvi je bil »ta več hlapec«, bil je še »volar«, tako pa je bila tudi med deklami prva dekla, kravarica, medtem ko so pravili pomožnim deklam »iberžnica«. Med ovčjimi pastirji najdemo ali otroke ali pa ostarele moške. Pastirji so dobivali hrano na planino. Lastniki živali so jo tja dostavljali po dogovorjenem redu. Dostavljeni hrani so rekli »cirnga« ali pa tudi »prefand«. Običajno so pastirji prejeli tedensko cirngo. Zanimivo je, da je bilo točno določeno, koliko kakšnega jedila je moralo biti v prinesenem in kaj razen tega še (tobak in podobno). Denarja pastirji običajno niso dobili, pač so imeli pravico »prepasti« kakšno žival in jo potem prodati. Dali pa so pastirju tudi »gvant« in »obujo« (punčhe). Pozimi je delal z ovcmi v hlevu, hranil jih je s senom in slamo, takšni krmi so rekli »rez«. Ko je že beseda o pastirjih, pa še to: posebno s pastirčki so kaj slabo ravnali, celo pretepali so jih, zato so ti pogosto zbežali. Doma v hribih so nosili cokle na »zapetnike« (vitra iz macesna

preko pete), da so cokli ostali na nogi. Če je bila pozimi gaz, so hodili kar v cokolah. Obleke pa so imeli v glavnem iz domačega blaga.

Še drobna zanimivost: če je gospodar predal posestvo, je največkrat dejal »Bom šel za tega starga«.

A. L., Ljubija, 80 let

Doma je bila na Razpodovski oferiji v Belih vodah. Zaradi revščine so jo vzeli v rejo na Visočkem vrhu (zaselek pod Belimi vodami). Tam je delala do 20. leta starosti kot dekla. V tem hribovskem predelu je bilo kmetijsko delo zelo težko, saj so vse morali nositi na hrbtu, delali pa so od zore do mraka, ko je bil čas mlačve, pa tudi ponoči. Plače ni dobila, le hranili in oblekli so jo. Potem je odšla k sestri na oferijo na Tinčevemu v Kramarci. Od takrat dalje je delala v dnini. Kmetje so ji prišli »naročat tavr«*.* Zgodaj zjutraj je morala na delo, prej pa je še zaužila zajtrk, saj tega gospodar ni ponudil. Sestro sta bili brez zemlje, zato sta jo za najnujnejše potrebe nekaj malega najeli. Seveda je to pomenilo odsluževanje z delom. Nekako pravilo je bilo v tistih krajih, da je ofer moral za škaf krompirja, posajenega v gospodarjevo zemljo, odslužiti 5 delovnih dni. Pred prvo svetovno vojno so tavr plačevali ob hrani gospodarja 12 krajcarjev na dan. Okoli leta 1931 pa so na dan dobili okoli 10 dinarjev. Hrana je bila skromna, vendar zadostna, je pa bilo včasih tudi tako, da so ob trdem delu bili lačni. Takšnega gospodarja so si zapomnili, seveda so pa ofri morali na delo, ker so pač odsluževali najemnino. Zvečer so pogosto dobivali krompir v »plateh« *in kašo. Res pa je, da je v tistih krajih že kar veljalo pravilo, da so tavrharji dobili drugo, slabšo hrano kot gospodarjevi. Zanimivo, da so domači hitro nehali jesti in to je pomenilo, da morajo tudi tavrharji nehati jesti. Večkrat so potem domači nadaljevali v kuhinji, seveda pa so to bile bolj izjeme kot pravilo. Ponudili so le ovsen kruh in še tega ne po želji delavcev. Za malico so dobivali kisló mleko, suhe platičke (sadje), suhe hruške; mesa niso dajali. Ob nedeljah je bilo kaj malega suhega mesa, ob večjih praznikih pa tudi sveže meso. Tega je delil pri mizi le gospodar. Ob sv. Mihaelu je odpadla popoldanska malica, ljudje pa so rekli, da je sv. Mihael požrl malico. Malice so bile ob 9. uri dopoldne in ob 16. uri popoldne, kosilo okrog poldneva, večerja pa »z nočjo«*. Tako so se ponoči vračali z dela.**

Če so bili bolni, so se zdravili z domačimi zdravili. V primeru, da je šlo za hujšo obolenost, so bolnika nesli k zdravniku, ki je predpisal ustrezna zdravila, ki jih je bilo treba pač kupiti. Ker pa denarja med dninarji ni bilo, so se zelo branili obiska pri zdravniku. Zato so ljudje iz

teh krogov sorazmerno mladi umirali, posebno jetika je takrat kosila v številnih kočarskih družinah.

Znano je, da so posli smatrali dogovor o delu za vse leto. Za ofre pa je bilo glede najemnine drugače. Dogovor je veljal do preklica, zato je bil znan rek: »Če ne boš ubogal, boš šel ob Jurjevem iz koč«. To je pomenilo hudo grožnjo. Lahko torej domnevamo, da se je čas za preklic najemnega dogovora za koč iztekel okoli sv. Jurija, to je 23. aprila. (op. A. V.)

M. R., Bočna, 72 let

Doma je bil na kmetiji v Novi Štifi, kjer je bilo 8 otrok. Od malega je delal doma, pa tudi v tavrh je hodil. Ko je brat prevzel posestvo, je ostal le eden izmed otrok doma, drugi pa so šli s trebuhom za kruhom, takrat mu je bilo 18 let. Tedaj je bil kot hlapec na večjih kmetijah, vmes pa je tudi prevažal les. Gospodarji so si najeli družino, ker je ta bila poceni delovna sila, sami pa so posvečali svojo vnemo trgovanju z lesom. Zjutraj so ponavadi zgodaj vstali, to je bilo potrebno posebno še ob košnji in kadar so imeli »furo« (prevoz). Dejansko delovnega časa niso poznali. Dogovore z gospodarji so sklepali ob Božiču za leto dni naprej. Na sploh so se posli po Božiču »selili«. Seveda se niso selili vsako leto, saj so pri dobrem gospodarju ostali po več let. Dogovor je

Gospodarsko poslopje ob koči pri Karlinovi Trezi na Brezju

vseboval višino plače, obutev in obleko. Seveda tudi v Zadretju niso bili kmečki delavci vseh vrst zavarovani. Če je takšen delavec obnemogel, je bil na breme občini, v kateri je imel domovinsko pravico (v stari Jugoslaviji je vsakdo bil pristojen v svojo občino, kjer je užival domovinsko pravico, op. A. V.).

Kar zadeva prehrano, ni nikoli naletel na primer, ko bi moral jesti za drugo mizo kot gospodar. Le glede stanovanjskih razmer je bilo vedno zelo slabo, saj za hlapca ni bilo drugje prostora kot na gospodarskem poslopju ali v hlevu. Največkrat so imeli postavljeno enostavno posteljo na »ganku« marofa (gospodarskega poslopja). Ponekod so spali »furmani« kar pri konjih. Plačo so dobili konec leta, kot je to bilo običajno tudi drugje.

Razlikovanje med posli in gospodarjevimi je bilo povsod čutiti. Le redko se je zgodilo, da se je kmečka hči poročila s hlapcem ali z dninarjem.

Obleke si niso sami izbirali, dobili so pač tisto, ki jo je gospodar izbral in kupil. Velikokrat so dobili le blago, krojača pa so morali sami plačati. Le redko je bilo, da je dobil posel »storjeno obleko« (konfekcijsko izdelano, op. A. V.). V hribovskih predelih so dobivali obleke samo iz domačega sukna in srajce iz hodnega platna.

Nikjer niso dovolili, da bi se hlapci povezovali, vsi pa so se bali za kruh, zato so klonili volji gospodarjev. Lenuhi so šli »vandrati«, pri tem so prosili kruha, manj pa iskali delo.

Zasluzek je bil v Savinjski dolini boljši kot v Zadrec̃ki.

M. B., Bočna, 69 let

Rojena je bila v Gornjem gradu kot hčerka dninarke. Zato je morala že s petnajstimi leti služiti kot pestunja (varuška), doma pač ni bilo dovolj kruha. Bila je pri družini, kjer je bil mož tesar, žena pa je tudi hodila na dnino in še svoje je »ušteľvala« (opravljala, op. A. V.). Delala je za hrano, posteljo in obleko. Če pa je želela prisluŹiti kaj denarja, je šla nabirati maline in obirati hmelj. Družina je bila dokaj uboga in je zato šla po dveh letih drugam, kjer je spet delala kot pestunja, zraven pa opravljala razna druga hišna dela, to je bilo že na kmetiji. Imeli so že deklo, zato so najeli pestunjo. Plačali so ji dobro, saj je dobila 1000 din na leto, dve obleki in dvojce parov čevľjev. Tu je bila zelo zadovoljna; delavnik je bil sicer tudi dolg, saj se je začel, ko so se otroci zbudili, včasih pa je morala še prej iz postelje; tudi zvečer se je delo zavleklo. Pozneje je bila na isti kmetiji dekla in ker ji niso hoteli več plačati kot 1200 din na leto (okoli leta 1933), se je prestavila v

Bočno, kjer je služila na kmetiji z veliko ljudi. To je bilo tudi dosti več dela, pa tudi plača je bila 1500 din na leto. Pri hiši sta bili dve dekli in še hlapec.

Ni doživela, da bi ne jedla kje za isto mizo z gospodarjem, tudi hrane niso ločili. Prosto so imeli le ob nedeljah popoldne do dela v hlevu. Ob Božiču je bilo nekaj dni dopusta, sicer pa pozimi ni bilo večjih del. Tudi pestunja je spadala med družino, izraza »posli« v Zadrebški dolini tedaj niso poznali.

Pri hiši so splavarili in »če je bil flos«, je vse begalo od dela. Takrat je bilo treba speči kar tri peke kruha. Testo so mesili do onemoglosti v »kaduni«, to je bila pokrita miza na pogled.

Dobro se spomni, da so prve delavske knjižice dobili leta 1934, izdajala pa jih je takratna občina Bočna.

A. Č., Lačja vas, 76 let

Rojena je bila na Gorici kot hči domačega obrtnika; oče je bil čevljar, hkrati pa je opravljal posle cerkovnika. Doma je bilo devet otrok, zato je morala tudi služiti. Najprej je poskusila kot dekla pri učiteljski družini, pa je bila tako zadovoljna, da je ostala tam kar 45 let. Plača res ni bila visoka, sredi tridesetih let 160 din na mesec, vendar pa je pogosto dobivala darila in bila je v družini spoštovana. Jedla je sicer v kuhinji, vendar pa je to ni motilo in tega tudi ni smatrala kot razlikovanje. Ob nedeljah je bilo redno skupno kosilo. Veliko dela je imela z otroki, ki pa so ji izkazovali vse spoštovanje. Pribila je, da ji tako dobro nikakor ne bi šlo na kmetih, saj je to sklepala po tem, kar so ji pripovedovale njene vrstnice o službah po vaseh. Tako je potem nanese, da je 15 let po upokojitvi, saj je bila od prvega dneva zavarovana, še služila.

M. T., Rečica, 81 let

Bila je doma z male kmetije v Lačji vasi, pri hiši je bilo 10 otrok. Še ni imela 14 let, ko je že morala od hiše služiti kot varuška (pestunja), pozneje pa je bila dekla. Kmetija je bila kar velika in še trgovino so imeli, zato je zaposlovala dve dekli in hlapca. Dela je bilo veliko, lahko bi rekli resnično od zore do noči, pa še ponoči, ko so pekli kruh in imeli kako nujno opravilo pri živini. Delala je povsod, kjer so jo rabili, tudi v gospodinjstvu. Z njo so lepo ravnali in zato je ostala vse življenje pri isti hiši. V jesenskem času so najeli tudi pastirja, zato je bila družina dosti velika.

Koča pri Tratniku v Lučah 39. Nekoč je bila oferija kmeta Zgornjega Nadlučnika

Plačali so jo dobro, tudi hrana je bila dobra, ista, kot so jo uživali gospodarji. Dogovorila se je vsako leto ob Božiču za leto dni naprej in si izgovorila čevlje, obleko in 150 in 200 din mesečne plače, ki jo je dobila ob koncu leta. Tudi stanovanjski pogoji so bili dobri, spala je vedno v sobi, seveda še z nekaj dekleti skupaj.

Zavarovanje je prišlo šele v novi Jugoslaviji, prej tega niso poznali. Dosegla je pokojnino in ostala še kot upokojenka v isti hiši vse do svoje smrti.

J. S., Ljubno, 68 let

Izhaja iz oferske družine (Parobnikovi oferji), oče je delal v gozdu, doma pa je bilo osem otrok. Že leta 1933 je služil kot hlapec — kravar. Opravljal je tudi razna druga poljedelska dela. Seveda je bil še zelo otroški in je zmoget delo le z največjimi napori, saj se na njegovo nedoraslost ni nihče oziral. Že leto kasneje je delal pri drugem kmetu v okolici Gornjega grada, tudi kot kravar. Določena razlika je bila med kravarjem in hlapcem; slednji je bil za vsa dela pri hiši, medtem ko je kravar delal bolj v hlevu z živino. Za prvo službo se je dogovarjal v njegovem imenu oče, potem pa je šel samostojno pot. Pri dogovarjanju

ob Božiču je gospodar ponudil »toliko ti dam«, na kar sta se ali dogovorila ali pa tudi ne, če pogoji niso bili primerni. K tem je spadala še obleka in obutev, včasih je dobil tudi še klobuk. Plača je bila okoli 1000 din na leto. Kot primerjavo je povedal, da je tiste čase stala lepa krava okoli 900 din. Kot kravar si je smel »spasiti« (zrediti) še dve ovci, da je od izkupička imel priboljšek. Glede hrane ni imel težav, bila je dobra, le stanovanje je bilo kar na gospodarskem poslopju, celo v kletih kaš je kje stala zbita postelja z »ličovno« (koruznica). Jedli so skupaj z gospodarjem, le proti koncu tridesetih let so za posle ukinili malice. Zavarovani niso bili: zavarovan je bil šele potem, ko je delal pri gozdni upravi veleposestva Marijograd.

J. L., Mozirje, 79 let

Delal je kot dninar v okolici Mozirja. Dogovori z gospodarji so v glavnem vedno veljali. Če si bil priden, so lepo ravnali s teboj, sicer pa je, denimo Štrucelj imel navado, da je kar med košnjo izplačal kosca, ki ni delal kot je bilo treba. Navadno je delal pri enem kmetu po dve leti, na sploh pa je bilo na kmetih tiste čase zelo težko za denar, saj pridelki niso šli v prodajo, pa tudi pridelovali so največ za lastne potrebe, posebno če so imeli gozd, iz katerega so lahko koristili les. Ker so bili doma offerji se spominja, da so za kočo morali na leto odslužiti 54 delovnih dni. Kočarjem so v okolici Mozirja rekli tudi »bajtnerji«, sicer pa »kočnerji«. Ko je govoril o gospodarjih, je spet omenil Štrucelja, ki da je bil bolj skopuški, medtem ko je njegova sestra bila zelo dobra in je skrivoma kaj primaknila revnim dninarkam za otroke, tu je mislil na hrano. Morda še to, da so glede malice v mozirski okolici rekli: »Sveti Miha, malico odpiha«. Če je bila beseda o delu, so rekli: Koš listja hitro obrneš, le težko ga spet pobereš.

M. M., Lepa njiva, 67 let

Doma so bili kočarji. Mati se je dogovorila za delo pri bogati hiši v Radmirju. Ko je bila stara 13 let, je šla služiti, tam je bila tretja sobarica, rekli so ji »štumadl«. Glede plače in drugega ni imela nič zgovorjeno, vendar je dobivala nekaj malega v denarju, sicer pa v hrani in stanovanje. Spominja se, kako ji je mati pred odhodom dejala: »Sedaj si boš sama kruh služila«. V tako bogati hiši so seveda posli jedli posebej in tudi hrano so kuhali za družino posebej, slabša je bila. V hiši je bilo poleti veliko letoviščarjev, ki so bili do sobaric dobri in so kdaj pa kdaj »spustili« kakšen novčič...

Po štirih letih v Radmirju je šla na Rečico, kjer je spet delala kot sobarica, vendar je tu morala opravljati še druga dela, tudi na polju. Pozneje je delala pri živini. Tik pred drugo vojno je bil njen zaslužek okoli 200 din na mesec. Sicer je morala veliko delati, a je za tiste razmere kar dobro zaslužila.

M. G., Brezje, 76 let

Njeni starši so kupili kočo, v kateri so potem vsi živeli. Bili so dninarji, največ so delali na kmetijah. Veliko tega so morali odslužiti, saj niso imeli živine, za obdelavo pa tisto malo zemlje, ki so jo posedovali. Kmet, sosed je prišel orat, branat in posejati, oni pa so morali to odslužiti. Tako so le redko prišli do denarja, saj je kmet zahteval odsluževanje takrat, ko bi lahko dobili delo tudi drugje in ko bi lahko zaslužili denar. Vsega so imeli okoli 23 arov zemlje. Če bi oče ne zaslužil denarja v gozdu, bi bila pri hiši še večja revščina. Kot dninarska je doživljala občutno ponižanje v družbi, tudi hrana pri nekaterih gospodarjih je bila vse prej kot dobra. Posebno so to izkoriščali tisti, ki so imeli offerje, saj so ti morali priti delat, ko jim je gospodar vel. Povsod v okolici Mozirja so veljali le za »kočarje«, vendar pa jim je bilo v marsičem lažje, saj niso bili v »štantu« (najemu) in vsaj teh obveznosti niso imeli.

A. V., Mozirje, 80 let

Izhaja iz offerije, oče je delal kot dninar, največ pa se je ukvarjal s kuho oglja. Doma je iz Nove Štife, kjer je bilo v družini osem otrok. Ko je bil še otrok, je moral kar krepko pomagati očetu pri kuhi oglja, pozneje pa je delal kot gozdni delavec. Leta 1931 je pričel delati kot dninar na posestvu v Mozirju. Opravljal je kmečka dela, vendar pa je bil za »vsak dan posebej naprošen«. To pomeni, da se ni vezal na daljše obdobje. Gospodarica mu je sicer dejala: »Če bi prišel za stalno...«, vendar ni ničesar obljubil, čeprav je bil pri hiši zadovoljen in zato je tam delal tudi po več mesecev skupaj. Hrana je bila dobra, dovolj je bilo in še vedno tokovc na razpolago. Jedli so izrazito kmečko hrano in kar je bilo redko: gospodinja ni varčevala z mesom. Zato je tudi družina jedla za isto mizo z gospodarjevimi. O plači ve povedati, da je na teden dobival okoli 60 din ob hrani, plačilni dan pa je bila sobota. Takrat je bilo kar težko za delo, zato je gospodarica uspela dobiti dobre delavce. Spominja se, da so takrat tavrharje plačevali okoli 10 din na dan,

seveda ob hrani. Hrana je bila petkrat na dan, tako ni bilo vzroka, da bi se prestavil. Ko pa so se pričeli prepiri med gospodinjjo in gospodarjem, je postalo precej neznosno, zato je šel k drugi hiši v Mozirju.

Šlo je za takrat mogočno trško družino. Imela je dosti posesti v zemlji in gozdu, zraven tega pa so bili še javno zelo zaposleni. Pri hiši so bili kot posli dva hlapca in dekla, pa še kuharice in sobarice. Poleti so opravljali poljska dela, pozimi pa gozdna. Plača je bila po 15 din na dan, sicer boljša kot kje drugje, vendar pa so od delavca veliko več zahtevali. Imeli so »ta večjega hlapca«, pa tudi »ta malega«. Odločno slabša pa je bila hrana. Za posle so kuhali posebej, in to znatno slabše kot v drugih hišah. Tudi sicer so občutili socialno razliko na vsak korak, posebno gospodinja je slovela glede tega, zato je niso marali, pa tudi nenehno je grozila z odtegljaji pri plači. Še celo kruh so morali za posle peči iz slabe moke, med njimi pa so krožile krilatice, da je v njem tudi kostanj, ker ga bodo tako manj pojedli. Izjema je bila gospodinja tudi v tem, da so ji otroci dninarjev morali poljubljati roko... Gospodar je bil dober, le da je količine pijače in jedi odmerjala gospodinja. Na dan so dobili le pol litra slabega tokovca, zato so si tisti, ki so delali v kleti, pomagali z bezgovimi cevmi, s katerimi so iz sodov potegnili pijačo, da niso bili žejni. Bilo je celo tako, da so si včasih dninarji sami kupovali pijačo. Stanoval je v najemnem stanovanju in odsluževal najemnino z delom, vendar ne pri gospodarju.

Razlike med sloji so bile tako velike, da je dninar le redko lahko našel pot v zakonsko življenje, posebno redko pa so to uspeli posli. Tudi sicer so posle zelo omejevali v njihovih človeških pravicah, niso jim dovoljevali prostega časa in izhodov.

Pri tej trški hiši so imeli za posle in dninarje v gospodarskem poslopiju posebno sobo, ker niso smeli v hišo gospodarja. Pa še to: gospodar je imel gostilno in je ob sobotah izplačeval delavce v njej, da je čimveč denarja ostalo kar v njegovi hiši.

Š. S., Mozirje, 78 let

Preko šestdeset let je delal v takem poklicu, da je prihajal v najrazličnejše hiše in med najrazličnejše ljudi. Zato je dober poznavalec razmer v okolici Mozirja. Pozna primer, ko je v neki ugledni (kmečki) hiši ob novem letu dal hlapcu »rašaste« hlače in čevlje iz svinjskega usnja in je ta zahteval še plačilo, pa mu je gospodar velel: »Takšna je tu navada, če ti ni kaj prav, pa pojdi drugam«. To se je zgodilo v okolici Šmihela v dvajsetih letih, torej že po prvi svetovni vojni. Zanimivo je tudi, da so pri isti kmetiji hlapce plačevali takoj, ko je posestvo prevzel mladi gospodar.

Pozna primer, ko je tavrhar zaprosil lastnika zemlje, da si sme posaditi škaf krompirja na njegovi zemlji. Za to mu je moral odslužiti 24 popoldnevov dela na polju. Dobil je sicer malico, vendar zelo skromno.

Seveda je treba povedati, da so bili tudi številni gospodarji, ki so na družino lepo gledali. Res pa je, da nihče izmed poslov ni bil zavarovan, zato ni bilo redko, da je ostarel posel moral od hiše. Usoda onemoglih kmečkih delavcev je bila zelo kruta.

Bili pa so tudi taki primeri: gospodar in dninar jesta malico. Kot priboljšek je bilo kuhano jajce, gospodar ga je prerezal in dal polovico poslu, pozneje pa je sam v hiši krepko jedel. Slabo se je godilo »iberžki«, to je ostareli dekli, ki je dobila za jesti le ostanke.

Dekletom, ki so bile lepo oblečene, so rekli da so »ofertne«, kar je kasneje postalo tudi »nobl«.

V Mozirju je pred nekaj desetletji odmeval dogodek, ki ga je povzročil takrat zelo ugleden gospodar, ko je umrl njegov ostareli hlapec. Običaj je bil že od nekdaj, da umrlega človeka »dajo na pare«, se pravi na mrtvaški oder. Tega pa seveda ni bilo mogoče narediti v hlevu, kjer je hlapec preminil, pač pa v hiši, tja pa gospodar ni dovolil položiti hlapca. Šele, ko je sosed zagrozil, da bo pač v njegovi hiši truplo položil na mrtvaški oder, je gospodar privolil, da naj hlapec leži pri njemu v hiši. Ko pa so zabili grobo tesano krsto, je gospodar porezal s pokojnikove obleke vse gumbе, češ da mu je obleko tako on kupil...

Velike težave so imele dninarke in druge delavke z malimi otroci. Niso jih imele kam dati v varstvo, pa so jih zato nosile v košu s seboj na polje. Tako je takšen otrok že od prvih trenutkov, ko je prišel na svet, bil nekaj manj vrednega.

V trgu Mozirje je bilo sicer več najemnikov stanovanj kot izrazitih offerjev, vendar so morali najemnino pri gospodarjih prav tako odslužiti. Lastnikom posestev se je splačalo imeti nekaj prostora v hišah ali gospodarskih poslopjih, ki so jih na ta način dajali v najem. Zato tudi ni čudno, če so rekli, da je revežev toliko, da si »kar kljuke podajajo«.

N. T., Ljubija, 82 let

Bila je iz oferske kočе. Poročila se je s kovačem, ki pa je le slabo služil s popravitom orodij kmetom, ker pač ti tudi niso imeli denarja na pretek, zato je največkrat delal za kmečke pridelke, saj je imel doma štiri otroke. Zato je morala žena v tavr, da je prinesla k hiši kaj malega denarja. To je bilo za njo zelo težavno, ker je morala opoldne med

odmorom domov, da je skuhala za družino. Ker so imeli kočo v soteski Ljubije, ni bilo primerne obdelovalne zemlje na njihovem, zato so jo jemali v najem in potem odsluževali. Za škaf posojenega krompirja so odsluževali 5 dni, za škaf ovsa pa 6 delovnih dni. Pri kovačih pa je bilo takrat slabo še to, da so kmetje prihajali k obračunu za njegovo delo šele ob letu, tako je med letom tudi tega dohodka manjkalo za preživljanje družine. Razen tega v tistih časih plačila za obrtna dela niso bila izdatna.

Otroke so nosili v »troišči«, to je bila neke vrste zibelka, ki so jo matere nosile s seboj na delo, da so lahko dojenčke podojile. Sodobniki so troiščo opisali kot neke vrste leseni zaboj podolgovate oblike, verjetno zaradi boljšega nošenja na hrbtu. Otroci so bili na polju izpostavljeni vsem vrstam nadlog, od mrčesa pa do pripeke oziroma drugih vremenskih nadlog.

V Belih vodah je bilo kar dosti offerjev. Posebna znamenita je bila p. d. Grohačka mama, ki je nosila pas, za katerim je imela zataknjeno pipo in je ob vsaki priložnosti kadila. To je bila tiste čase prava posebnost. Baj je zelo rada rekla: »Če hodim k Počivalniku ves teden v tavr, potem me v nedeljo povabijo na zajtrk.« To je bilo posebno doživetje za dninarja.

Birma je bila velik dogodek za kočarske otroke. Prizor je posnet leta 1911 v Lučah

T. S., Bele vode, 81 let

Doma je bila v Belih vodah. Na mali kmetiji je bilo veliko otrok in jasno ji je bilo, da bo morala kmalu od doma. Gojili so ovce, zato je bila vajena dela z volno, sicer pa je že hodila v tavrh, ko je bila stara 16 let. Odsluževali so posevke, ki so jih pridelali na najetem zemljišču. Za škaf krompirja so delali 6 dni, toliko pa tudi za škaf posejanega ovsa. Tavrh so plačevali povsod enako, ker so se gospodarji o plačilu dogovarjali med seboj. Kadar so želi, so plačevali tudi po učinku. Tako so škaf pridelanega ovsa plačali tik pred drugo svetovno vojno 20 din. To pa je bilo delo dveh delavk v enem popoldnevu. Količino opravljenega dela so ocenili po vloženi kopah; računali so, da dajo tri kope škaf ovsa. Sicer pa so plačevali tavrh okoli 10 din na dan ob hrani.

Že 50 let dela z volno, zato je še danes iskana predica, čeprav je sedaj volne že malo, saj je tudi malo ovac pri kmetih. Če je pridna, kot sama pravi, naredi v štirih dneh 1 kg gotove volne. Dobra volna daje boljše učinke pri preji, ker pač imajo nekatere ovce bolj resnato volno, druge pa »mastno«, ki se bolje vleče in se ne trga. Sedaj krtačijo volno strojno, saj imajo tak stroj pri hiši, to gre sorazmerno hitro, lepo se da skrtačiti 1 kg v četrto ure. Nekoč pa so to delali ročno in bilo je naporno delo. Ta del je napisan zato, ker daleč naokrog ni druge predice oziroma krtačenja volne.

M. K., Šent Janž, 79 let

Ko je dopolnila 6 let, je morala od hiše za varučko. To sicer ni bilo težko delo, vendar pa za takega otroka dosti naporno. Vstajati je morala ponoči in previjati dojenčke. Tako je po kratkem času zbežala nazaj domov in iskala zavetje pri materi. Doma pa je bila »srošna«, (revščina), živeli so v koči, oče je splavaril, če pa flosa ni bilo, so trpeli veliko pomanjkanje. Lesni trgovec je izplačeval splavarje v svoji gostilni, tam pa so potem tudi kar dosti zapili in za družino ni ostalo kaj prida zaslužka. Tako je seveda morala spet služiti in poslali so jo spet od hiše. Delala je spet pri tujih.

Povsod niso bili dobri ljudje. Nekje jo je gospodinja karala, ker je malo časa gledala skozi okno kako sneži, kar je za takega otroka povsem razumljivo. Ko je bila stara 12 let, je služila pri zelo skopi gospodinji, tako sta se z deklo zatekali k sosedom po dodatno hrano, ker je v domači hiši nista dobili. Čeprav so imeli veliko premoženje, še živini niso privoščili dobre krme. Tako je pač več lačna kot sita skrbela za živino v hlevu in še delala na njivah.

Glede hrane se spominja, da so največkrat jedli »suhe« žgance, kar pomeni, da niso bili zabeljeni. Gospodinja je najraje imela post, ko so dobili prvo hrano šele ob 11. uri, vendar pa so morali delati kot običajno. Pri kruhu so poskrbeli, da so tri dni starega položili na mizo, ta je le malo komu dobro teknil.

Nato je služila v Gornjem gradu pri hiši, kjer so imeli gostilno in posestva. Bila je »hišna«, se pravi, da je delala v gospodinjstvu in pospravljala sobe. Spominja se nadloge, ki so jo povzročali ščurki, tako da je morala vsako posodo pred uporabo splakniti. Če je pozabila to storiti pri posodi, iz katere je jedla gospodinja, jo je ta s kuhalnico po hrbtu.

Ker so pridelovali tudi lan, je morala »lanene štrune« prati v mrzlem potoku in to v slabi obutvi, tako se je zelo prehladila. Tudi dobre obutve ji niso dali, čeprav je to imela obljubljeno. To je pripeljalo do sklepa, da z deklo pobegneta domov. Žal pa je spet morala nazaj. Pozneje je dobila delo na Rečici pri dobri hiši.

Nič se gospodarji niso ozirali na starost in spol posla. Tako je delala na njivi, žgala apno in podobna težka dela. Seveda pa so bili tudi takšni gospodarji, ki so radi uporabljali telesne kazni, pa tudi kot dekle je bila ogrožena, saj so nekateri smatrali deklo za lastnino v vsakem pogledu.

Poročila se je s tesarjem, ki je bil z velikega posestva, vendar je ostal praznih rok. Z delom sta pridobila denar, da sta kupila kočo in imela sta 10 otrok.

M. B., Bočna, 73 let

Doma so imeli malo posestvo, vendar pa dosti otrok. Zato je morala z osmimi leti od doma. V domačem kraju je najprej delala kot varuška, ki je opravljala tale dela: otroke varovati, drva in vodo nositi. Delala je le za obleko, hrano in posteljo. Tako je bilo do 12. leta starosti.

Nato je šla v Rovt na veliko kmetijo, kjer je še delala kot varuška, kmalu pa je postala dekla pri drugi kmetiji. Opravljala je hišna, poljska in hlevska dela. Hribi so bili strmi, zato je bilo spravilo zelo težko. Seno so nosili v »bremnih« (mreže) na hrbtih. Hrana je bila sicer skromna, vendar pa zadostna. Plačo so po dogovoru dajali ob Božiču. Večkrat so dali še kaj »povrhu«. Ko se je uдинjala (ponudila), so se o vsem pogovorili. Poskrbeli so, da je lepo stanovala, jedla pa je za isto mizo z gospodarjem. Na sploh pri svojih službah ni imela več slabih izkušenj. Ljudje so bili do nje dobri, res pa je veliko in pridno delala.

Stara ovčja staja na Poljšaku — po domače »staro stalo«

Ko se je poročila, sta z možem bila najemnika v koči, kjer je še živela gospodarjeva mati. Imela sta tudi nekaj zemlje v najemu in namesto odsluževanja sta skrbela za gospodarjevo staro mater. Na kmetiji sta pomagala le občasno, vendar ne kot ofra. Takrat je v okolici Bočne veljalo pravilo, da je za škaf posejanega krompirja bilo treba 5 delovnih dni odsluževati gospodarju. Veljalo pa je tudi, da so »rovtovci« veliko boljši od »poljancev« (hribovski prebivalci so boljši od ravninskih, op. A. V.). Tako je res, da so v hribih veliko manj podcenjevali posle in dninarje kot v ravninskih predelih.

F. P., Trnavče, 67 let

Pripoveduje iz svojih spominov na tiste čase, ko so obrtniki hodili pozimi v štiro (štera), to so bili »žniderji, šošterji, pa tudi bognerji« (krojači, čevljarji in kolarji, op. A. V.). Če je gospodar dal mladim posestvo, so rekli, da »je dal čez«. Za prevžitek »si je zgovoril« to in to. Večja posestva so imela tudi lastne delavnice in ko je prišel obrtnik v štero, je lahko tam delal (kovačije, kolarsko orodje itd.).

Na Cencnovo so v Mozirju na sejmu sprejemali usnjarji (ledrarji) kože v predelavo in jih na Lukeževo spet vračali. V Mozirju je bil še med obema vojnama pri Kocjančku (Hofbauer) usnjar. Če so dejali, da

je dekla šla »na ukance« je to pomenilo, da je šla na dopust. To je bilo v zimskem času in največ kakšen teden, odvisno od tega, kakšen je bil gospodar in pa kako si je to »zgovorila«.

Ponekod so z družino grdo delali. Niso jedli pri skupni mizi, slabo so jih oskrbovali z obutvijo in obleko in še slabše z njimi ravnali.

Ofre (oferje) so imenovali v okolici Mozirja »kočler«, ti so imeli zaradi male posesti (ali pa sploh nobene) namesto krav kože. Napravili so si »vevnike«; to so bile hrastove, lipove in jesenove veje, ki so jih povezali in v senci posušili, tako so ostale zelene in so jih polagali za krmo kozam. Kozji gnoj so kočarji uporabljali za gnojenje najetih površin.

Pri Goličniku so imeli veliko družino, ki je štela »ta večga hlapca«, »ta srednja hlapca«, pa tudi »volarja«. Imeli so tudi pastirja, svinjsko dekle in varuško. Takoimenovani »ibržnik« je bil kot pomoč pri raznih delih.

Če se je poročil kakšen revež, so radi rekli »da se bo ženil pod omrelo«. Rekli pa so tudi, »da se bo ženil na fraj roke«, kar je pomenilo, da niti v levi, niti v desni roki nima nič. Glede prehrane pa toliko: »kolaček« so jedli ob Veliki noči, »namžnek« pa na Tri kralje, ta je bil zelo velik in opotičen. Na Štefanovo so blagoslovljali vino, pa tudi sol so blagoslovili. Nato so jo dali ljudem in živini za zdravje. Včasih so blagoslovljali tudi oves.

Ko so se kmetje dogovarjali za plačilo dninarjem, so določili, koliko bodo dali za »povdne« in koliko za »cev dan«. To so potem dosledno spoštovali.

Dninarke so v dobrih hišah zvečer dobile »plat« ali »četrť« kruha za otroke. Prvo je pomenilo pol hleba, drugo pa četrť. To je bilo dejanje usmiljenja in človečnosti.

Seveda pa so si iz dninarjev brili tudi norce. Tako je pri nekem gospodarju dninar ves dan izpodkopaval mogočen oreh. To je bilo trdo delo! Zvečer mu je gospodar vtaknil v »varžet« (žep) namesto denarja ovitek za tobak, na katerem je bil odtis denarja. Naslednji dan ga je dninar na to opozoril, pa je gospodar smeje dejal, da je imel pač smolo. Torej je ves dan garal za košček papirja. Isti gospodar je ljubil šalo na račun ubogih ljudi; tako se je zgodilo, da je dninar izkopal veliko jamo, gospodar pa mu je obljubil goldinar, če ga sme udariti po hrbtu z izkopano orehovo korenino. Dninar je seveda pristal, ker je bil zanj denar vse. Ko ga je gospodar udaril, je dninar zahteval obljubljeno plačilo, gospodar pa se mu je le smejal in ga zasmehoval. Čeprav je bil ta gospodar največji v vasi, ga prav zaradi ošabnosti ljudje niso marali. Pozneje je umrl popolnoma obubožan.

Kočar na sploh ni bil nič vreden. Tako se »kočlarski pobi« niso mogli enakovredno vključevati v priprave za razne večje verske obrede. Streljanje s topiči ob takih priložnostih je bila le pravica premožnih, nato tudi pogostitev, ki jo je pripravil »cehmošter«; kočarski fantje so stali le ob strani.

Š. Z., Luče, 70 let

Doma je bila v Krnici nad Lučami, kjer so starši imeli kmetijo, na njej pa 12 otrok. Še ne stara 12 let je morala služiti. Čeprav še otrok, je morala delati prav vse od kraja. Takrat je bilo na teh hribovskih kmetijah zelo slabo, denarja ni bilo, dela veliko, les ni imel cene.

Okoli leta 1932 je zaslužila na leto med 800 do 1000 din ob hrani in stanovanju. Imela pa je zgovorjeno tudi obleko in obutev, v takem primeru so manj plačali. Ko so v zimskem času vlačili les, je morala vstajati tudi ob dveh ponoči, da je nakrmila konje, nato pa je sledila molža in delo v hlevu. Velikokrat je delala tudi v gozdu. Hrana je bila le za silo, gospodar je bil »ohrski« (skop). Za zajtrk so imeli krompirjevo juho, malico in kosilo so nosili kar s seboj v gozd, saj so bili zdoma ves dan. Malica pozimi ni bila redna, če pa je bila, so dobili kruh in jabolko, za kosilo pa juho (krompirjeva), žgance, obrnjcnik ali kaj podobnega. Večerja je največkrat bila »bela župa« (mlečna juha) s kruhom ali pa kislá repa.

Delali so od jutra do mraka, med moškim in žensko pri delu niso delali razlik. Zato so v lučkih hribih tako delo zdržale le telesno močne ženske.

Če je gospodar slutil, da se dekla odpravlja, je kar mesec dni stala ob tnalí in »drobila steljo«. To je bilo neke vrste maščevanje, saj nenehno delo s smrekovimi vejami ni bilo ravno lepo opravilo.

Ko je nekoč dobila pljučnico in obležala, so jo imeli najprej v kašči, šele kasneje so jo dali v hišo. Za priboljšek so ji kupili pol hleba belega kruha in ceno pozneje pri plači odšteli. Tudi med boleznijo tam ni bilo priboljška.

Za hlapce so pri hiši delali domači sinovi oziroma fantje. Pozneje je delala pri kmetiji v Jezeri, tam pa je bilo še slabše in to v vseh pogledih. Gospodar je bil vdovec, zato je padlo vse delo na deklo.

Če si naletel na slabo, si ponoči ušel. Marsikdaj si žrtvoval prisluženi denar, samo da si se rešil težav, si nabasal koš in šel. Sicer je tudi v lučkem predelu obveljalo vse kot drugje v dolini. Tako glede dogovarjanja, časa plačila, višine plačila, ki pa je tu bilo vedno nekaj nižje od drugih predelov.

Veliko trpljenje za ženske je bilo pranje perila v mrzlem potoku. Ker so imeli večinoma laneno perilo, je bilo pranje zelo naporno, saj je takšna rjuha bila trda, težka in groba (hodno platno). Roke pa so trpele tudi zato, ker so prali s pepelovim lugom, ki je razžiral kožo.

V lučkem predelu ni bilo veliko ofrov. Veljalo pa je tudi tu pravilo: če nekdo ni imel hišne številke, se ni mogel poročiti, rekli so, da se »nima na kaj poročiti«.

Poslom so omejevali čas izhoda in zahtevali posebno za dekleta, da so bile ob mraku doma.

A. V., Spodnje Kraše, 81 let

Doma je bila s kmetije na Ljubnem. Pri hiši je bilo 9 otrok. Že z devetimi leti je pričela služiti, najprej kot varuška pri sv. Primožu. Za njeno delo in pogoje se je dogovorila mati. Ko je pri hiši umrl otrok, je morala drugam. Delala je v glavnem za hrano, posteljo in nekaj denarja. Ko je odrasčala, je pomagala v gospodinjstvu. S 16. leti je postala dekla in je »štelala« krave, nosila je drva, postiljala in delala na polju. Ker so dolgo delali in bili utrujeni, so šli »z dnevom spat« (ob mraku).

Pri neki hiši so jo zelo izkoriščali, zato je ušla. Bilo je poleg veliko dela še to, »da je lakala« (bila je lačna).

Pri dobrih hišah so jedli vsi skupaj, za zajtrk kruh, kavo ali mleko. Malica je bila kruh s pijačo (tokovc). Kosilo: žganci, zelje ali štruklji, včasih žlinkrofi, občasno pa tudi meso. Malica popoldne: poleti kislo mleko in kruh. Večerja: v oblicah krompir, mlečna kaša ali mlečna juha in kruh. Seveda je meso delil le gospodar, ki ga je navadno narezal kar na mizi.

Pri dobrih hišah so dali tudi dobro obutev in obleko, celo po dve na leto. Zato je pri neki hiši ostala kar 23 let. Na sploh je veljalo tisto, kar »smo se zmenili«. Ljudje pa so pred slabimi delovnimi pogoji svarili: »K taki hiši, dekle, nič več ne hodi!«

Spominja se, da je med prvo svetovno vojno delala skupaj z ruskimi vojnimi ujetniki, ki so bili kar pridni delavci. Imela je srečo, da je vedno stanovala na toplem, torej v hiši. Ni pa bilo povsod tako.

Sedaj že pozabljena jed »suhi platički« je bila kar dobra hrana. To je bilo posušeno sadje, ki so ga tod sušili v »frnažah«. Kuhano je bilo zelo dobro, voda sadja pa izredna pijača v vročini.

Dekla na sploh ni imela posebnih možnosti, da bi kaj dosegla v življenju, le če se je dobro poročila, sicer pa je ostala vse do starosti pri delu, potem pa kakor je že bilo. Zato je bilo pravo doživetje, ko je bila

nekoč naprošena za birmsko botro; da je lahko »birmo zavezala« je bila zanj velika čast. Zanimivo je povedala, da so krstni botri leto dni po krstu dali svojim krščencem »križnce«, to je obleko.

T. Š., Šmartno ob Dreti, 76 let

Doma je bila v oferiji Bezovška koča v Lenartu. Imeli pa so v najemu tudi košček zemlje, tako so doma pridelali nekaj fižola, krompirja, zelja in še kaj. Za kočo so odsluževali 50 delovnih dni. Ker je bil oče invalid, je vse delo bremenilo mater. Ko ji je bilo 12 let, je šla ona odsluževat. Imeli so po svoje srečo, ker je bila koča zidana, za njo pa je stala mala kašča. Živel so od tavrha. Pozimi je bilo zelo hudo, saj je še poleti primanjkovalo kruha. Mati je večkrat rekla: »Kako ti naj dam kruh, če ga nimam kje vzeti«.

Imeli so dve kozi, poleti so se pasle, pozimi pa so naredili »grmovje« (posušene hrastove in leskove veje), ki so ga pokladali živalim.

Otroci iz te koče niso hodili v šolo, ker je morala skrbeti že od malega za koze, pa tudi silili je niso, da bi hodila.

H. H., Gornji grad, 76 let

Doma so imeli veliko kmetijo, vendar pa tudi 14 otrok. Ko je brat kmetijo prevzel, je služila pri njemu kot dekla, pozneje pa se je prestavila v Gornji grad. Imela je srečo, da je bila le v dobrih hišah.

Z njo so bili zadovoljni in so ob Božiču rekli »Kar ostani, saj delati moraš povsod«. To je pomenilo, da me vabijo že za naslednje leto. Največkrat je tako tudi bilo.

Imeli so navado, da so dali ob Božiču poslom »pogačo«, to je bil dober bel kruh. V samem Gornjem gradu niso tako ravnali, po hribih okoli pa.

F. A., Brezje, 72 let

Doma je bila z oferske hiše v Šmihelu. Imeli so v najemu hišo, gospodarsko poslopje in toliko zemlje, da so lahko redili kravo. Seveda so vse to odsluževali gospodarju. Zato so bili v marsičem na boljšem kot njihovi vrstniki drugje, saj so doma kar dosti pridelali.

Bilo je 12 otrok, zato seveda ni bilo lahko življenje, vendar pa je bil kruh pri hiši, sicer ovsen, ni pa ga bilo ravno na pretek. Kar držalo je

nekako pravilo: ko je otrok začel hoditi v šolo, je moral že tudi delati, največkrat kot varuška (dekle) in fant kot pastir.

Oče je služil še s tesarstvom in z mizarstvom. Hodil je v štiro, ker pa je po hišah opravljal še mesarska dela ob »furežih«, je prinesel domov tudi meso.

Za hišo in zemljo so odsluževali 60 delovnih dni. Tako so bili odvisni od tega, kdaj jih je gospodar poklical, zato si drugega dela (dnine) niso mogli zagotovo zgovoriti. Kadar je gospodar prišel in terjal naše delo, smo morali vse drugo opustiti in delati pri njemu. V tem je bila tista usodna odvisnost offerjev.

Ko sem imela 13 let, sem šla k teti v Bele vode služiti. To je pomenilo obilico dela, z mano pa so ravnali brezobzirno, saj so zahtevali, da oskrbujem 5 krav, poskrbim za krmo, ki sem jo zaradi strmin nosila v košu. Delala sem od štirih zjutraj do pozne noči. Poleti je bilo treba vstajati včasih še prej. Delala sem le za hrano in stanovanje, za celo leto pa sem dobila par čevljev. Seveda je bilo zelo težko prenašati razlikovanje med menojo in gospodarjevimi otroci, saj smo bili dejansko vrstniki, le da sem jaz morala garati, oni pa so bili nekaj boljšega. Tudi pri hrani je bila velika razlika, za mene ni bilo priboljškov.

Sama sem zelo želela postati šivilja, pa je bilo treba tiste čase za uk plačati in starši tega niso zmogli. Zanimivo, da so otroci kočarjev po navadi šli po poti staršev. Razlikovanje med gruntarji in kočarji je bilo povsod zaznati. To sem posebno občutila, ko sem odrasla. Poslušala sem vrstnike iz vrst posestnikov, ki so dejali, da si bo že dobil kako boljše življenjsko družico, kakšno ofersko pa bi imel takole za sproti...

V Šmihelu je tiste čase skoraj vsak gospodar imel offerje. Lahko pa povem, da so drugi živeli v slabših razmerah kot mi pri nas doma.

Veljalo je pravilo, da mora posej eno leto zdržati pri istem gospodarju, »pa tudi če bi mu na hrbtu drva cepili«.

Včasih so izrazito pridnemu dninarju zvečer kaj primaknili, sicer pa je obveljalo »Kolikor ti je dal, ti je dal«. Bili pa so tudi primeri, ko so dali pravo miloščino, tako sem pri nekem gospodarju ves dan žela, pa mi je zvečer vtaknil v predpasnik 5 dinarjev. Glede delovnega časa je bil običaj, da niso prej nehali delati, dokler jih niso poklicali k večerji, to pa se je včasih zavleklo kar tja v noč. Domov smo največkrat hodili ponoči.

Š. S., Luče, 76 let

Ob cesti tik pred Lučami so stale nekoč tri kočje, ena je bila pred leti porušena, dve pa še stojita, vse tri pa so bile last kmeta Sedelška.

V njih so živeli najemniki (štantmani), ki so z delom odplačevali najemnino. Pri njih so morali delati za kočo 11 delovnih dni. Kmet je dovolil gradnjo koče na svojem zemljišču, toda na takem mestu, ki ni oviralo smotrnega koriščenja zemlje v kmetijske namene. Kočarja je zavezal za odsluževanje, ker zemlje ni odtujil.

S 15 leti starosti je šla v dnino, čeprav so doma imeli posestvo. Bila je pač ena izmed številnih otrok. Opravljala je vsa kmečka dela, veliko je posajevala gozdne površine, ker je v Lučah takratna uprava gozdnega posestva Marijograd zelo obnavljala gozdove. Spomladi so torej pričeli saditi po fratah »košovje« (sadike smreke in macesna). Največ so sadili v Podveži. Zjutraj so hodili od doma in se zvečer vračali. Malice so nosili s seboj, ker jim uprava teh ni dala.

Drugače je bilo na tavrhu pri kmetih, kjer smo dobili hrano in zaslužili malo pred vojno na dan kakih 10 din. Dobili smo v glavnem dobro hrano kot kislo mleko, mohot, kuhano suho sadje, kar je bilo posebno v vročih dneh dobro. Skratka, hrana ni bila slaba. Tu v lučkem koncu so na kvatrno sredo ukinili malice, ker se je dan občutno skrajšal. Kot dninarka je delala še takoj po vojni, ko so radi delali le za hrano, ki je je takrat zelo primanjkovalo.

Dninarji so v gozd nosili malice v torbi (mevhe), ki je bila sicer v rabi pri pastirjih.

Sklepno razmišljanje

V zapisu je veliko pričevanj zato, da bi si bralec lahko bolje predstavil razmere, kakršne so bile v časih med obema vojnama v dolini. Spoznal pa bo tudi odnose, ki so bistveno drugačni od današnjih, vendar pa so zanimivi in dokazujejo zaostalost družbe in predvsem socialne zakonodaje.

Nikakor ni bil naš namen očrtni gospodarje, ker je znano, da so podobno živeli kmečki delavci tudi drugod po Jugoslaviji in seveda ni bilo drugače tudi drugod. Bolj gre za to, da bi prikazali napredek, ki je bil dosežen glede kmečkega delavstva. Res je, da danes v veliki meri človeka nadomesti stroj, res pa je tudi, da je število tovarn in drugih delovnih organizacij bistveno spremenilo razmerje na področju zaposlovanja. Marsikaj torej ni več primerljivo z razmerami, ki so na vasi vladale pred drugo svetovno vojno.

V pričevanjih smo skušali ohraniti izrazoslovje tukajšnjega prebivalstva, še bolj pa že pozabljene besede. Jasno je, da bi morali pri tem biti še doslednejši.

Izbor nekdanjih poslov, ki so pripovedovali o svojem življenju, je bil povsem naključen. Pri tem smo skušali pritegniti k sodelovanju ljudi, ki bi vedeli povedati o tistih časih v določenem predelu doline, tako da bi dobili zaključno celoto. Razmere nekoč niti zdaleč niso bile povsod enake, zato bi kakršnokoli povprečje bilo varljivo. Vse pa ima zgodovinske osnove, zato smo skušali prikazati vsaj okvirno kolonizacijo našega območja in iz teh podatkov predstaviti razvoj kmečkega proletariata v dolini.

Zaradi površnih popisov v stari Jugoslaviji in pa zaradi uničenih arhivov nekdanjih trških občin je bilo težko ugotavljati bolj določeno nekatera stanja. Popisi v nekdanji Dravski banovini, ki bi nam lahko pomagali kot temelj raziskave, so žal kmečko delavstvo zamolčali, ker je vse zajeto v skupnem številu pod »kmečko prebivalstvo«. To seveda zamegli sestavo tega podatka.

Glede izrazov kočar ali kajzar smo upoštevali izraz, ki je bil tu v rabi. Vsekakor je kočar bolj slovensko kot kajzar. Na sploh so naši ljudje ohranili lepe slovenske besede, seveda pa je v drugi polovici prejšnjega stoletja prišlo v naš pogovorni jezik veliko tujk. Nekatere smo tudi morali upoštevati.

V pregledu nismo podrobneje govorili o vseh vrstah bivališč, kajti potem bi morali omeniti tudi »pustoto«, ki je predstavljala včasih tudi prebivališče revnim ljudem, služila pa je za gospodarske namene, vendar oddaljena od kmetije. Nekateri pisci naavajajo »pustoto« kot opuščeno kmetijo. Očitno izraz pustota ni istega pomena. Raziskava je namenjena proučevanju socialnih razmer v naši občini in nikakor ni kritika nekega časa, čeprav ga morda v marsičem razgalja.

V zapisu je le mimogrede omenjeno izseljevanje naših ljudi. Je pa ob prelomnici stoletja mnogo ljudi iskalo kruha tudi v gozdovih Bosne, ki jih je takrat začela avstrijska oblast izkoriščevati. Zato se ne kaže čuditi, da so nekateri Zadrebani, denimo, rojeni v Bosni. Seveda teh ni več med živimi.

Morda še to; v dolini prevladuje mnenje, da pri nas ni bilo delavstva, torej proletariata. Res je, da je industrijski proletariat in njegov pojav treba povezati z lesno predelavo v Nazarjah. Res pa je tudi, da je bilo pretežno število prebivalstva dejansko proletarcev, saj so si tako ali drugače služili kruh za svoj obstanek pri ljudeh, ki so razpolagali z lastnimi proizvodnimi sredstvi.

Za konec pa je treba povedati še tole: prav ti delavci v dolini so se najprej osvestili, ko je bilo treba vzeti puško v roke in pregnati po razsulu stare Jugoslavije iz naše domovine osovraženega okupatorja, z njim vred pa onemogočiti tudi vse tiste, ki so bili proti ciljem narodnoosvobodilnega boja in revolucije, ki so z nasilnimi tujci celo sodelovali proti svojemu ljudstvu in bili skratka na strani nazadnjaštva in nasilja. Morda bi kdo dejal, da so šli prvi v ta usodni boj pač zato, ker niso imeli česa izgubiti. Na tako kratkovidno in nepošteno mnenje lahko najbolj enostavno odgovorimo takole: lahko so izgubili največ, kar človek ima, to je svoje življenje. Naši borci pa se na to niso ozirali. V sveto domovinsko vojno so šli zato, da bi bilo enkrat za vselej konec vseh tistih krivic, zapostavljanja in nečloveških odnosov med ljudmi, kot jih opisujejo tudi strani te knjižice in pretresljive izjave tistih, ki so nekoč tako zelo trpeli, pa jim tega ne bi bilo treba, če bi bilo že takrat na svetu več človečnosti in medsebojnega spoštovanja.

Opombe

- 1 Poselska zveza je delovala v okviru Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ), vendar le v večji središčih, nikoli pa ni prodrla na vas
- 2 Ferdo Gestrin: Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426, ČZN, Kosov zbornik, Ljubljana 1952/53, stran 424
- 3 Prav tam, stran 424
- 4 Prav tam, stran 482
- 5 Prav tam, stran 477 — 478
- 6 Prav tam, stran 479
- 7 Prav tam, stran 478
- 8 Prav tam, stran 483
- 9 Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, stran 82 — 83
- 10 Ignac Voje: Kajžarstvo v Logaškem gospostvu, ČZN, Kosov zbornik, Ljubljana 1952/53, stran 655
- 11 Prav tam, stran 657
- 12 Prav tam, stran 661
- 13 Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, stran 84
- 14 Ignac Voje: Kajžarstvo v Logaškem gospostvu, ČZN, Kosov zbornik, Ljubljana 1952/53, stran 662
- 15 Stanko Bunc, Slovar tujk, Maribor 1965, stran 349
- 16 Ferdo Gestrin: Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426, ČZN, Kosov zbornik, Ljubljana, 1952/53, stran 484
- 17 Franjo Baš: Doneski k zgodovini gornjegrajski — II. Trg Ljubno, ČZN 1938, stran 76
+ Peter in Gašper sta bila benediktinska opata v samostanu Gornji grad in kot taka predstavnika zemljiške gosposke tudi za območje Ljubnega
- 18 Franjo Baš: Doneski k zgodovini gornjegrajski — Trg Ljubno, ČZN 1938, stran 80
- 19 Prav tam, stran 81 — 83
- 20 Prav tam, stran 83
- 21 Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937
- 22 Prav tam, stran 12 — 13
- 23 Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939, strani 39, 107 do 109
- 24 Pismo Valenta Vidra iz Solčave, 1985. (Gre za zasebno pismo avtorju zapisa).
- 25 Fran Erjavec: Kmetijsko vprašanje v Sloveniji, Ljubljana 1928, stran 13
- 26 Popis Dravske banovine iz leta 1931, DB Ljubljana
- 27 Fran Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, stran 87
- 28 Fran Erjavec: Slovenija in Slovenci, Ljubljana 1940, stran 76
- 29 Prav tam, stran 76
- 30 Prav tam, stran 13 — 14
- 31 Fran Erjavec: Kmetijsko vprašanje v Sloveniji, Ljubljana 1928, stran 48
- 32 Prav tam, stran 48
- 33 Prav tam, stran 75
- 34 Prav tam, stran 94

- 35 Filip Uratnik: Poljedelsko delavstvo v Sloveniji, socialni problemi slovenske vasi, Ljubljana 1938, stran 14
- 36 A. Videčnik, Delavsko gibanje v Gornji Savinjski dolini, Mozirje 1983, stran 111
- 37 Izjava F. A., Brezje pri Mozirju (266), 1986
- 38 Filip Uratnik: Poljedelsko delavstvo v Sloveniji, socialni problemi slovenske vasi, Ljubljana 1938, stran 10
- 39 Prav tam, stran 11
- 40 Prav tam, stran 17
- 41 Prav tam, stran 75 — 76
- 42 Prav tam, stran 77
 - + + Zakon o zavarovanju delavcev iz leta 1922 ni posebej zavaroval poljedelskih delavcev in poslov v kmetijstvu. Splavarji so bili v tem zakonu razvrščeni v 11. nevarnostni razred (vseh je bilo 14). Vsi gospodarji pa kljub obvezi splavarjev vendarle niso zavarovali, torej tudi ne v času, ko so bili ti na splavih, saj točnega nadzora nad izvajanjem zakona ni bilo. Ko govorimo o zavarovanju splavarjev, je treba pripomniti, da je šlo le za temeljno zavarovanje, torej le za primer nezgode oziroma bolezni in še to le za čas splavarjenja.
- 43 Fran Erjavec: Kmetijsko vprašanje v Sloveniji, Ljubljana 1928, stran 99

Z eno oziroma dvema zvezdicama sta označeni pripombi pisca.

Birma pri Dražniku na Dragi leta 1928.

